

Mustafa Kemal'in Askeri Dehası ve Muharebelerdeki Uygulamaları

Levent ÜNAL*

Özet

Mustafa Kemal Atatürk'ün dehası konusunda kimsenin şüphesi yoktur. Tüm dünya kendisini dâhi bir komutan, lider ve devlet adamı olarak kabul etmektedir. Bu eşsiz insanın askeri dehasına ilişkin değerlendirmeler daha ziyade girdiği tüm savaşları kazanmasından dolayıdır. Oysa onun askeri dehasının sırrı sadece muharebelerin sonuçları ile sınırlı değildir. Dehasının asıl boyutları muharebelerdeki eşsiz uygulamaları, ortaya koyduğu yeni ve benzersiz prensiplerdendir. Dolayısıyla Mustafa Kemal girdiği muharebeleri tesadüfler sonucu değil, ortaya koyduğu bu prensipler ve kimsenin cesaret edemeyeceği uygulamalar sonucu kazanmıştır. Bu prensip ve uygulamaların incelenerek, günümüz muharebe şekillerine nasıl yansıtılacağına araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Dâhi Asker, Dâhi Lider-Devlet Adamı, Harp Tarihi.

Mustafa Kemal's Military Genius And Its Applications in the Battles

Abstract

No one has any doubt about Mustafa Kemal Ataturk's genius. The whole world recognizes himself as a genius commander, leader and statesman. The evaluations of this unique man's military genius are largely due to winning all the wars he entered. However, the secret of his military genius is not limited only to the results of combat. The main dimensions of his genius are his unique practices in combat, the new and unprecedented principles that he revealed. Therefore Mustafa Kemal did not win the battles by coincidence, he won them as the result of these principles he revealed and practices that no one would dare. There is need to research how these principles and practices to be reflected in today's battle forms.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, Genius Soldier, Genius Leader-Statesman, Military History.

* Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Ankara, unallevent11@gmail.com

Giriş

Sosyal bilimciler, insanlığın ilerleme ve gelişmesinin, sayıca çok az olan büyük adamların katkısıyla mümkün olduğunu söylerler. Gerçekten de tarih; sanat, edebiyat, bilim, siyaset, askerlik gibi yaşamın her sahasında, durgun ve sakin yaşayan büyük ve hareketsiz kitleleri dâhilerin ve büyük adamların bir lokomotif gibi harekete geçirdiklerini belgelemektedir. Normal insanların çok üzerinde niteliklere sahip bu insanlar toplumları derinden etkilemiş, onları arzu ettikleri çizgiye yükseltmeyi başarmışlardır. Atatürk de kuşkusuz çok az sayıdaki dâhi önderlerden biridir.¹

Dâhi, üstün zekânın bir üst kademesi olup bir meslek grubunda çıkılabilecek en üst sınır kabul edilir. Meydan Laresse Ansiklopidisi dehayı, *“herhangi bir alanda yaratıcı güç”*, dâhiyi, *“hakikat, güzellik veya yararlılık bakımından çok büyük yenilikler ortaya koymuş insan”* olarak tanımlamaktadır.²

Ünlü tarihçi Prof. Yusuf Hikmet Bayur, lider ve deha kavramlarının özelliklerini; *“olağanüstü işler görmek ve eserler yaratmak kabiliyetine doğuştan sahip olmak, herkesten çok önce görmek, duymak, anlamak ve kavramak, anlaşılması ve anlatılması imkânsız doğuştan büyüklük, insanlığın gelişiminde görebileceği en yüksek zirveleri görmek, göstermek ve topluluğu oraya götürecektir olağanüstü yaradılıştaki olmak ve nihayet sabırlı olmak”* şeklinde sıralamıştır.³

O halde bir insanı dâhi olarak tanımlayabilmek için öncelikle; üstün bir zekâyâ sahip olması, başka kimsenin yapamayacağı bir eser veya başaramayacağı bir uygulama ortaya koyması, eser veya uygulamalarının toplum yararına, kalıcı ve örnek olması gerekir.

Bu özellikler ışığında bir komutan olarak muharebelerdeki uygulamaları ve sonuçlarına bakıldığında Mustafa Kemal’in askeri dehası tartışılmaz bir gerçektir. Üstelik Mustafa Kemal’in dehası sadece askeri alanla sınırlı değildir, aynı zamanda dâhi bir lider ve devlet adamıdır da. Bu nedenledir ki tüm dünya kendisini çok yönlü bir dâhi olarak kabul etmektedir.

Amerikalı bilim adamı Richard D. Robinson, O’nun askeri dehasını oluşturan niteliklerin; kişisel cesaret, başkalarının hareketini sezme yeteneği, sabır, yani kendi hareketlerinin en etkili olabileceği zamanı kavrayış, askeri harekâtın amacını saklı tutmak, inandırıcı biçimde yanıltma hareketleri yapabilme yeteneği, hasım kuvvetlerin nispi muharebe gücünü, objektif bir görüşle ve doğru olarak değerlendirebilme niteliği,

1 Nazım Onmuş, “Deha Kavramı ve Anılarıyla Atatürk’ün Dehası”, *Jandarma Dergisi Eki*, Sayı 101, Ankara 2003, s. 7.

2 Meydan Larousse, Cilt III, Meydan Yayınevi, İstanbul 1969, s. 455.

3 Hikmet Özdemir, *Atatürk’ün Liderlik Sırları*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006, s. 12-13.

yani “gerçekçilik” olduğunu belirtmiştir.⁴

Atatürk biyografisinin yazarı tarihçi Lord Kinross Atatürk için, “*Onun çağımızın yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biri olduğu hakkında en ufak bir kuşku yoktur. Benim ülkem en büyük adamlarından biri olan Winston Churchill, “Atatürk”ü Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında en büyük dört-beş simasından biri*” olarak anlatır. Churchill ondan “*Türk Milleti'nin önderi, büyük bir asker olarak Savaşçı Prens*” diye söz etmiştir. Gerçek de budur. Atatürk her şeyden önce, büyük bir askerdir; fakat zamanla büyük bir devlet adamı oldu. Tarihin bize anlattığı pek çok büyük askerler ve büyük devlet adamlarının yanında, bu iki özelliği kendinde toplayan pek az kişi vardır ve Atatürk, bu seyrek görülür kişilerdendir. O büyük bir asker-devlet adamıdır. Atatürk, bir taraftan savaş adamı, öte yandan da barış adamıdır. İçindeki büyük askeri deha milletini çökmekten kurtarmış ve yine içindeki devlet adamı özelliği, hayatına ışık saçtığı milletinin yeniden doğuşunu sağlamıştır. Bu büyük başarı, insanlarda az rastlanan yetenek birleşimlerinin eseridir” diye bahsetmektedir.⁵ Yine Kinross, “*Asker Atatürk, zamanında başka hiç kimsenin başaramayacağı şekilde Avrupa devletlerinin kendisine karşı planlarını altüst edip tarihin yüzünü değiştirmiş, ülkesini kurtarmış, devlet adamı Atatürk, ülkesinin bu devletlerce eşit koşullarla kabul edilmesini ve Yakındoğu gibi sık sık değişikliğe uğrayan bir bölgede bir istikrar unsuru olarak kalmasını sağlamıştır*”⁶ ifadelerini kullanmıştır.

Büyük adamları büyük milletler yetiştirir. Tarihi büyük adamdan yoksun olan bir millet, fakir bir millettir. Kökünü tarihin derinliklerinden alan yüce Türk Milleti'nin yetiştirmiş olduğu en son büyük adam Atatürk'tür⁷ Gerçekten de ileri görüş, cesaret, azim, kararlılık, yönetim gücü, zamanında doğru ve hızlı karar verme özelliklerinin tümünün aynı liderde toplanması, bu liderin Türk milletinin içinden çıkması Türk ulusunun kaderini değiştirmiştir.⁸

1922 yılında Türk Ordusunun Yunan Kuvvetlerini denize dökmesinin ardından İngiliz Parlamentosunda yapılan toplantıda İşçi Partisi Lideri, Başbakan Lloyd George'a hitaben kürsüden; “*Nerde Başbakan Lloyd George? Bize ne söz verdi, netice ne oldu? Hazinesden büyük paralar alıp bizi boş yere masrafa soktu. Hani boğazlar bizim olacak, Anadolu paylaşılacaktı? Hiçbiri olmadı. Bu başarısızlığın hesabını bize versin.*” diye seslenir. Bu sözler üzerine Lloyd George kürsüye gelir ve “*Asırlar pek nadir olarak dâhi yetiştirir. Şu talihsizliğe bakınız ki o dâhiyi asrımızda Türk Milleti yetiştirdi. Mustafa Kemal'in dehasına karşı elden ne gelir*” diyerek kürsüden inip istifasını verir.⁹

4 *Atatürk ve Askerlik Sanatı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 58.

5 Süleyman Arslan, “Atatürk'ün Devlet Adamlığı Vasfı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 1996, Sayı 36, s. 952.

6 Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, (çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1990, s. 576.

7 Süleyman Arslan, “Atatürk'ün Devlet Adamlığı Vasfı”, s. 933.

8 Yalçın Özkan, “Dürüst Mavi Gözler ve Cesur Adımlar”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 133.

9 Enver Behnan Şapolya, *Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul

O halde, dünyanın en güçlü ordularına geçit vermeyen, İngiltere Başbakanı'nı istifa etmek zorunda bırakan, Rus Çarlığı'nın çöküşünü hızlandıran, muharebe meydanlarında en ümitsiz ortamlar ve çarelerin tükendiği anlarda, verdiği tek bir emirle durumu tersine çevirmeyi başarabilen bu üstün insanın askeri dehası nasıl oluşmuş, hangi süreç ve ortamlarda gelişmiştir?

Mustafa Kemal'in Askeri Dehasının Özellikleri

Mustafa Kemal'in askeri dehası; asker kişiliği çerçevesinde oluşmuş ve mesleki tecrübeleri ışığında gelişmiştir. Asker kişiliği; doğuştan sahip olduğu kişisel nitelikler, yetiştiği ortamın etkisi ve aldığı eğitim sonucu şekillenmiştir.

Doğuştan Sahip Olduğu Kişisel Nitelikler

Kişisel niteliklerine bakıldığında, şüphesiz Mustafa Kemal bir dâhi olarak sayısız üstün niteliklere sahipti. Fakat onu dâhi asker yapan en temel nitelikleri; cesaretli, kararlı, gerçekçi, inisiyatif sahibi, öngörülü, sabırlı ve lider özelliklerine sahip olmasıdır.

-Cesareti; en zor anlarda, en zor kararları verebilmesini, tüm muharebelerde atılğan bir ruhla hareket etmesini,

-Kararlı olması; muharebelerde asla yenilgiyi kabullenmeden, başarıyı elde edinceye kadar mücadele etmesini,

-Gerçekçi olması; maceraya kapılmadan, içinde bulunduğu şartlarda en akılcı kararları verebilmesini; hesaplı riskleri göze almasını,

-İnisiyatif sahibi olması; en zor şartlarda, en ağır sorumlulukları üzerine almasını, askerliğin gereklerini yapma konusunda emir beklemeden derhal harekete geçmesini,

-Öngörü ve sezgilerinin kuvvetli olması; geleceği herkesten önce görmesini, hep karşı tarafın önünde harekete geçerek hasmı kendi iradesine bağlı hareket etmeye mecbur bırakmasını,

-Sabırlı olması; en uygun zamanda harekete geçmesini,

-Lider özelliklerine sahip olması; öğrencilik yıllarından itibaren girdiği her ortamda

çevresini etkileyerek fark edilmesini ve herkes tarafından saygı görmesini sağlamıştır.

Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Kılıç Ali, onun liderlik özelliğini, “*Atatürk'ün hayatı incelenecek olursa görülür ki gençliğinden, okul hayatından itibaren çok canlı ve hareketli bir yaşayış tarzı vardı. Nerede ve ne rütbede olursa olsun onu daima bir baş olarak görürüz. Nereye gitse, hangi mecliste bulursa, onun derhal bu meclislerin, bu toplantıların reisi olduğu görülür. Hatta genç bir erkân-ı harp (kurmay) subayı olarak emrinde bulunduğu komutanların dahi çok defalar ona boyun eğdiklerine şahit oluyoruz*”¹⁰ ifadeleriyle açıklamıştır. Yine Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz öncesi 24 Temmuz'da Konya'da, kendisi ile görüşmeye gelen İngiliz General Towshend'i kabul etmiş, görüşme sonrası Birinci Dünya Harbinin bu ünlü Generali Atatürk'e karşı hayranlığını, “*Ben şimdye kadar 15 hükümdar ve cumhurbaşkanı ile özel ve resmî konuşma yaptım. Mustafa Kemal'de büyük bir ruh kudretinin esrarı var*” sözleriyle açıklamış, onun müstesna kişiliğinin ne denli büyüdü altında kaldığını samimiyetle belirtmiştir.¹¹

Yetiştığı Ortamın Etkisi

Mustafa Kemal'in asker kişiliğinin oluşmasına, şüphesiz yetiştığı ortamın da etkisi olmuştur. Çünkü her kültür çevresi kendi insanını yetiştirir. Atatürk'ün asker kişiliğine bakıldığında da yetiştığı ortamın izlerini taşıdığı görülür. Atatürk, sürekli mücadeleler içerisinde yaşamış ve yoğrulmuş bir Türk insanıdır. O dönem, Türk milleti için, bütün değerleri ile birlikte var olmakla yok olmanın hududunda yaşanan bir tarih kesitidir.¹² Bu ortam onun fikir ve düşünce hayatının şekillenmesinde etkili olmuştur.¹³ Uzun mücadeleler sonunda kurulan ve dünyanın en büyük imparatorluklarından birisi olan Osmanlı İmparatorluğu çağlar boyunca kendi hukukunu ve adaletini geniş bir alanda egemen kılmıştı. Atatürk, milletin; gelenekleri, kahramanları, zaferleri, şehitleri, gezginleri ve düşünürleri ile kök saldı Balkanlardaki topraklarından sökülerek Orta Asya'ya sürülmesini önlemeye çalışan, bu ağır yüke omuz veren, şanssız fakat yüce bir kuşağın çocuğudur.¹⁴

Doğduğu ve yetiştığı XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk döneminde Osmanlı Devleti, Avrupalı büyük devletlerin Şark Meselesi çerçevesinde takip ettikleri emperyalist politika ve Balkanlarda yaşayan gayrimüslimler arasında yayılan milliyetçilik hareketleri sonucu dağılma sürecine girmişti.¹⁵ Dolayısıyla Mustafa Kemal, yok olmamak için direnen

10 Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 31.

11 Salih Omurtak, Hasan Ali Yücel, İhsan Sungu, Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Enver Sökmen, Uluğ İğdemir, *Atatürk*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1970, s. 157.

12 Suat İlhan, “Atatürk'ün Yetiştığı Ortam”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, s. 279-280.

13 *Atatürk'ün Önderliği ve İleri Görüşlülüğü*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010, s. 5.

14 Suat İlhan, *Harp Yönetimi ve Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970, s. 2.

15 Yusuf Sarımay, “Atatürk'ün Yetiştığı Dönemin Sosyokültürel Yapısı”, *Cumhuriyetin İlanının 90'uncu Yılın-*

ve başlangıçtan beri büyük bir imparatorluğun içinde yaşadığına inanan bir toplumun üyesi olarak dünyaya geldi.¹⁶ Fransız Devrimi ile yayılan milliyetçilik akımlarının çok uluslu imparatorlukların dağılmasına yol açtığı ve Uzak Doğu'da yeni güç odaklarının ortaya çıktığı tarihsel bir dönemde gözlerini dünyaya açtı.¹⁷ Türk tarihi ile özdeşleşmiş, devletine ve Türk geleneklerine bağlı bir aile ortamında büyüdü. Doğduğu yer Selanik o dönemlerde birçok fikrin oluştuğu birçok siyasi olayın gerçekleştiği bir şehirdi. Toplumsal uçurumun ve dengesizliklerin bir arada yaşandığı, büyüklüklerin gururuna, küçüklüklerin ezikliğine şahit oldu. Küçüklüğü reddeden hatta isyan eden bir ruh hali ile çocukluğunu yaşadı. Uzun süre kurtuluş çareleri arayan bir milletin başarısızlıkla sonuçlanmış deneyimlerine rağmen çare aramaktan yılmayan bir kuşakla beraber yetişti. Aile ortamı ve çevresi ile birlikte harpler, ayaklanmalar, göçler, eşkiya hareketleri ve Karadağ, Sırbistan, Avusturya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ile sürekli olarak kanayan sınır problemleri Mustafa Kemal'in kişiliğinin oluşmasında etkili oldu. Balkanların ekonomik, siyasi ve sosyal ortamında azınlıkları, dış güçleri tanıdı, amaçlarını anladı, çeşitli ırkları bir arada, milliyetçilik akımlarının etkisinde ve bağımsızlık mücadelesi içinde gördü. En büyük karışıklık döneminde, ırkların ve dinlerin çatıştığı bir ortamda yetişti.¹⁸

Gençlik yıllarında içinde bulunduğu sosyal ve siyasi ortamı çok iyi gözlemledi, Türk ve dünya tarihini öğrenerek bu ortamın değerlendirmesini yaptı. Değerlendirmelerinden dersler çıkararak yıkılmakta olan Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerini ve kurtarılma yollarını düşünme fırsatı buldu.¹⁹

XIX. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı coğrafyasında yaşayan diğer milletler birer birer ayaklanmaya başlamışlardı. Ermeniler, Rumlar, Sırlar, Hırvatlar, Rumenler ve Bulgarlar ayaklanmanın sacayaklarını oluşturmaktaydı. 1878'de sonuçlanan Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Balkanların önemli bir kısmı elden çıktı.²⁰ Balkanlar'da elde kalan bölüm son derece sınırlı idi. Yunan, Bulgar ve Sırp silahlı çeteleri Osmanlı Devleti'nin elinde kalan bu son Balkan yarımadası topraklarını da almak için büyük bir çaba içerisindeydi.²¹ Özellikle 93 Harbi'nin (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) bölge üzerindeki tahribat bilançosu korkunç oldu. Kısa sürede Rumeli'nin işgaliyle sonuçlanan savaşta, savaşın süresinin kısıllığı sebebiyle can ve mal kaybının az olması beklenirken aksine bölgedeki Türk nüfusu en az yarısı oranında azalmıştı. Göç ettirilenlerin tüm mal

da *Atatürk ve Cumhuriyet Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2014, s. 91.

16 İlhan, "Atatürk'ün Yetiştigi Ortam", s. 279-280.

17 Şerafettin Turan, "Atatürk'ün Eğitim Süreci ve Düşünce Dünyasını Etkileyen Olaylar ve Düşünürler", *Cumhuriyetin İlanının 90'ıncı Yılında Atatürk ve Cumhuriyet Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2014, s. 107.

18 İlhan, "Atatürk'ün Yetiştigi Ortam", s. 282-283, 285.

19 Yahya Akyüz, "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri", *Atatürk Araştırma Dergisi*, Cilt VIII, Sayı 23, Mart 1992, s. 235.

20 B.H. Sumner, *Russia and the Balkans 1870-1880*, Oxford Clarendon Press, Oxford 1937, s. 56-57.

21 Naci Şahin, "1800'lü Yıllar Sonrasında Balkanlar'dan Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyokültürel Etkileri", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt II, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 71.

varlıkları yakılıp yıkılarak yok edilmiş veya gasp edilmişti. Yerlerinde kalanların da büyük çoğunluğu aynı akıbete uğramıştı.²²

Sonuç olarak Mustafa Kemal, 93 Harbinde yüz binlere varan göçlerin, büyük yıkımların, kaybedilen toprakların ve terk edilen ocakların izlerinin yaşandığı bir çocukluk dönemi geçirdi. Sürekli olarak kanlı hudut olaylarını, dağlardaki eşkıyanın hikâyelerini dinledi. Askeri lise yıllarında Türk-Yunan Harbini, gençliğinde Balkan Harbinin acılarını yaşadı. İmparatorluğun son yılları her yönden zor geçmekteydi. O dönemde çöküşü önlemenin tek çaresinin ordu olduğu düşüncesi hâkimdi. Bu sebeple herkes askerliğe saygı duyuyor, milleti düştüğü bunalımlı ortamdan askerin kurtaracağına inanıyordu. İşte Mustafa Kemal böyle bir ortamda yetişti, kişiliği bu duygular ve hassasiyetlerle bezendi.

Aldığı Eğitimin Etkisi

Mustafa Kemal'in yetişmesinde dönemin eğitim sistemi de etkili olmuştur.²³ Aldığı eğitimin asker kişiliğine etkisine bakılacak olursa, Atatürk özel bir öğrenim görmemiş ancak tüm öğrenim hayatı boyunca hep çalışkan bir öğrenci olmuş, bu dönemi askeri kişiliğini geliştirmek bakımından çok faydalı değerlendirmiştir.

İlköğrenimini müteakip gittiği Selanik Askeri Rüştiyesinde yetenek ve zekâsı sayesinde kısa sürede arkadaşları arasında temayüz etmiş, özellikle matematik derslerindeki başarısı onun gelecekte, muharebelerde hesaplı riskleri belirlemesi ve analiz etmesine temel teşkil etmiştir.

Askeri Rüştiye sonrası öğrenimine Kuleli Askeri Lisesinde devam etmek isteyen Mustafa Kemal, daha iyi bir öğrenim göreceği yönünde tavsiyelere uyararak Manastır Askeri İdadisine gitmiştir. Çok yönlü kişiliği ile İstanbul'daki yaşam kendisine daha cazip görünse de, iyi bir asker olma ideali karar vermesinde daha ağır basmıştır. Matematik derslerine ilgisinin yanı sıra Askeri Lise eğitiminde tarih ve yabancı dil derslerine de merak salmış, okuma alışkanlığı kazanmıştır.

Manastır Askeri İdadisinde iken üzerinde önemli etkisi olan tarih öğretmeni Mehmet Tevfik Bey, dönemin dar Osmanlı tarihçiliği görüşünden uzak, Türk tarihini tüm genişliği ve derinliği ile kavramış, öğrencilere dersi sevdirek tarih kültürünü aşılarmıştır.²⁴

22 Hatice Örcün Barışta, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Balkan Tarihi Araştırmalarına Katkıda Bulunacak Birkaç Görsel Belge Üzerine", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Cilt II, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 71.

23 *Atatürk'ün Önderliği ve İleri Görüşlülüğü*, s.6.

24 Yahya Akyüz, "Atatürk'ü Yetiştiren Öğretmenlerden Birkaçı", *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 115.

İdadi öğrencisi iken patlak veren Türk-Yunan Savaşı'nın doğurduğu düş kırıklığını yaşamıştır. Yunanlıların Girit'i ele geçirmek için adaya asker çıkarmalarıyla başlayan savaşta kimi gençler gibi Mustafa Kemal de gönüllü olarak savaşa katılmak istemiş, ancak henüz 16 yaşında olduğu için isteği kabul edilmemiştir.²⁵

Mustafa Kemal'in, askeri okullarda kendisine entelektüel ve siyasi alanda ufuklar açan birçok öğrenci arkadaşı olmuştur. Bunların arasında en çok öne çıkan Ali Fuad (Cebesoy)'dur. Tanınmış bir aileye mensup olan ve İstanbul'da saygın bir Fransız okuluna giden Ali Fuad Fransızca'yı çok iyi biliyordu. Ali Fuad Mustafa Kemal'in Fransızcasını ilerletmesine yardım ederken, karşılığında Mustafa Kemal de ona teknik derslerde yardımcı olmuştur.²⁶ Şiir yazaran Ömer Naci'nin tavsiye ettiği kitapların kendisini edebiyatla tanıştırdığını söylemiştir.²⁷

Kendisi gibi Makedonyalı arkadaşı Ali Fethi (Okyar) da Fransızcasını ilerletmesinde örnek teşkil etmiş, dil bilgisi ilerledikçe Ali Fethi ona Rousseau, Voltaire, Auguste Comte, Desmoulins, Montesquieu gibi Fransız filozoflarının eserlerini tanıtmıştır.²⁸ Mustafa Kemal ayrıca Mekteb-i Harbiyede üç yıl Almanca öğrenimi görmüştür.²⁹

Okul döneminde birçok öğretmeni de Mustafa Kemal üzerinde iz bırakmıştır. Örneğin Mekteb-i Harbiye'de taktik dersleri veren Kaymakam (Yarbay) Trabzonlu Nuri Bey bunlardan biridir. Talebeler geniş kültürlü, strateji uzmanı bu hocalarına büyük saygı duymuşlardır. Nuri Bey, aynı zamanda ders programında yeri olmayan gerilla savaşını da öğretmiştir. Öğrendikleri Mustafa Kemal'in zihninde unutulmaz bir iz bırakmış, yıllar sonra Libya'da çarpışırken, bir arkadaşına İtalyanlara karşı kendi gerilla harekâtlarında Nuri Bey'den öğrendiklerini uyguladığını yazmıştır. Tüm hocaları arasında en çok sayıp sevdiği ise Naci (Eldeniz) olmuş ve bu hayranlık ölümüne dek sürmüştür.³⁰ Yüzbaşı Naci Bey, Harbiye'de adab-ı muaşeret ile talim ve tabiye dersleri vermiştir. Derslerinde insana dair konuları anlattığından Mustafa Kemal'in çok ilgisini çekmiştir.³¹

Sonuçta iyi eğitilmiş bir asker olarak;

-Askeri tarih merakı onu; tarihte başarılı olmuş komutanları ve uygulamalarını inceleme, özümseme ve askeri kişiliğini geliştirme, başarılı manevraların ipuçlarını çözerek bunlardan istifade etme,

25 Turan, "Atatürk'ün Eğitim Süreci ve Düşünce Dünyasını Etkileyen Olaylar ve Düşünürler", s. 108.

26 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 42.

27 Austin Bay, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu Dahi Generalden Liderlik Üzerine Dersler*, (çev. Fethi Aytuna), Pegasus Yayınları, İstanbul 2013, s. 37.

28 Kinross, *Atatürk: Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, s. 321-29.

29 Şerafettin Turan, *Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik: Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004, s.51.

30 Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s. 21, 43-45.

31 Cemil Sönmez, *Atatürk'ün Yetişmesi ve Öğretmenleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 127-138.

-Yabancı dil bilgisi; dünyaya açılma, askeri alanda gelişmiş ülkelerdeki uygulamaları takip etme, modern teknik ve taktikleri öğrenme, bunları kendi uygulamalarına yansıtma,

-Okuma alışkanlığı; sürekli kendini geliştirme olanağı sağlamıştır.

Mustafa Kemal, öğrencilik yıllarından başlayarak askeri eğitim ve harekât yönetimine çok önem vermiş, bu konulardaki bilgi ve kavramlara yönelik yayınların üzerinde durmuş, bulabildiği zamanlarda bu amaçla kitaplar, broşürler yayımlamış, tercümelemeler yapmıştır. Bunlar; Takımın Muharebe Talimi (Tercüme), Cumali Ordugahı Süvari Takım, Bölük, Alay, Tugay Manevraları, Beşinci Kolordu Erkan-ı Harbiye Tabiye ve Tatbikat Seyahati, Bölüğün Muharebe Talimi (Tercüme), Zabit ve Kumandan ile Hasb-ı Hal, Tabiye Meselesinin Halline ve Emirlerin Yazılış Şekillerine Dair Broşürdür. Bu yayınlar incelendiğinde, askeri konular hakkında ilkeler belirlediği görülür ve bu ilkelerin çoğunun günümüz koşullarında geçerliliğini sürdürmesi onun askeri dehasını gösterir.³²

Harp Okulu; kendisini askeri eğitim yönünden teknik olarak ve taktik seviyede geliştirme ve muharebe sahasını canlandırma, Harp Akademisi eğitimi; stratejik seviyede harekât planlaması yapma, muharebe sahası fonksiyon alanlarını analiz etme ve muharebe sahasını şekillendirme yeteneği kazanmasını sağlamıştır. Tüm bu öğrenim hayatı Kurmay Yüzbaşı olarak meslek hayatına başlarken edineceği tecrübeler için sağlam bir temel oluşturmuştur.

Şurası da bir gerçektir ki o dönemin askeri okullarında yüksek seviyede bir öğrenim verilmiştir. O tarihlerde bu okullarda İmparatorluğun çektiği sıkıntıları bilen, büyük hedefleri olan, sorumluluğunun bilincinde genç insanlar eğitim görmüş, Türk milletinin ve Türk tarihinin altın bir kuşağı yetişmiştir. Bu altın kuşak iki buçuk asırdır devam eden yenilgilerin baskısından kurtulmaya çalışan aziz milletimizin öncüleri olmuştur.³³ İlk görevlerinde Balkan Harbini yaşayan bu komutanlar, imparatorluğu yıkımdan kurtarmak için Sarıkamış'tan Basra'ya, Çanakkale'den Galiçya'ya, Makedonya'dan Sina'ya cepheden cepheye koşmuş, canları pahasına savaşmışlardır. İşte Mustafa Kemal, tüm bu üstün asker şahsiyetler arasında bilgi, yetenek, tecrübe ve kişiliği ile öne çıkmış, onlara liderlik ve komuta etmiştir. Yani altın kuşağın en iyileri arasında en üst seviyeye yükselmiştir.

Mesleki Tecrübeleri

1905'de Akademiyi Kurmay Yüzbaşı olarak bitiren Mustafa Kemal atamayı

32 10 Kasım 1996 Atatürk'ü Anma Töreni Broşürü, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1996, s. 3.

33 İlhan, "Atatürk'ün Yetiştirdiği Ortam", s. 279-280.

beklerken, Padişaha suikast yapma hazırlığında oldukları yolunda yapılan ihbar üzerine Ali Fuat Cebesoy ve Fethi Okyar'la birlikte tutuklandı, aylarca tutuklu kaldıktan sonra Şam'daki 5'nci Orduya atandı.³⁴ Memleketin her yeri gibi Suriye de karıştı. Arap aşiretleri devlet otoritesini tanımıyor ve dirliği bozuyordu. Mustafa Kemal küçük rütbeli bir subay olduğu halde kendisini herkese saydırdı, birçok aşireti yola getirdi ve komutanların sevgisini kazandı.

Suriye'deki Dürzî ayaklanmasının bastırılmasından sonra Mustafa Kemal bütün rütbelerde harp tecrübesi kazanacağı görevlerde bulundu. Askerlik hayatının başlangıç dönemlerinde;

-Trablusgarp' da şeyhlerin önyak olduğu ayaklanma hazırlığının giderilmesinde görev aldı.

-Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek bölgesine asker yığması üzerine Bosna'da istihbarat çalışması yürüttü.

-31 Mart Ayaklanmasını bastırmak üzere Selanik'te teşkil edilen Hareket Ordusu ile İstanbul'a hareket etti ve ayaklanmanın bastırılmasında görev aldı.

Hareket Ordusu Kurmay Başkanı olarak ordunun ayaklanmayı nasıl bastıracağına dair bütün planları hazırladı. Ayaklanmanın bastırılması sonrası artık ordunun görevini bitirdiğini düşünüyordu. Ona göre ordunun çok önemli asıl görevleri vardı. Siyaset sivillere bırakılmalıydı. Bu düşünce ile ittihatçıların arasına katılmadı. Cemiyetin askeri liderlerini, özellikle Enver Paşa'yı yeri geldikçe eleştirdi ve zaman onu haklı çıkardı.³⁵

-Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa ile birlikte Arnavutluk'ta çıkan isyanı bastırma görevlerini icra etti.

-Subay Talimgâh Komutanlığı yaptı, gözlemci olarak Fransa'da düzenlenen tatbikata katıldı.

-Selanik'te Piyade Alay Komutanlığı görevinde bulundu.

Mesleki yönden olgunlaşan Atatürk dâhi komutan özelliklerini katıldığı muharebelerde gösterdi. Bundan sonraki tüm rütbelerini muharebe meydanlarında aldı. Bir cepheden öbürüne ömrünün 11 yılını savaş alanlarında geçirdi.

34 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt II, MEB Yayınları, Ankara 1972, s. 75.

35 *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s.31.

Mustafa Kemal'in Askeri Dehasının Muharebelere Yansıması

Trablusgarp Harbi

Trablusgarp, Mustafa Kemal için, gelecekte Milli Mücadele'de uygulayacağı, işgalci ordularla çatışma hareketi ve yerel halkı örgütlemek adına adeta bir staj yeri oldu.³⁶

-Tobruk ve Derne'de görev yaptı. Bölgeyi önceden tanınmasının faydalarını gördü. Emrinde çok az sayıda Türk askeri vardı. Yerel halkı mücahit olarak teşkilatlandırdı. Onları eğitti. Ruhun güçlendirdi ve disiplinli savaşılar haline getirdi.

-Silah, mühimmat, malzeme ihtiyacını daha ziyade baskınlar sonucu İtalyanlardan karşıladı. Küçük birliklerle üstün kuvvetlere karşı harekât taktiklerini kullandı.

-Kıyı savunması, çölde harekât ve gayri nizami harp tekniklerini uyguladı. Bu uygulamalar sonucu İtalyan kuvvetlerini kıyıya hapsetti, Trablusgarp içlerine doğru ilerlemelerini engelledi.

Mustafa Kemal buradaki muharebe tecrübelerinden, Çanakkale Muharebelerinde kıyı savunmasına ilişkin taktiklerde, Filistin cephesinde çölde harekât konusunda, Milli Mücadelenin başlangıcında gayri nizami harp konusunda ve milli teşkillerin desteklenmesinde etkinlikle istifade etti.

Balkan Harbi

Balkan Harbi Mustafa Kemal Trablusgarp'ta iken başladı. Aslında harbin öncesi Selanik'te görevli iken harbin yaklaştığını ve hazin sonucu öngörerek, Bulgar ordusunu yenmek için uygulanacak manevrayı ve alınması gereken tedbirleri rapor etmişti. Ne var ki bu rapor emrinde olduğu 5'inci Kolordu Komutanı tarafından padişahlık katına kadar haddini bilmezlik örneği olarak ulaştırıldı. Ve ne yazık ki aynı Kolordu Komutanı, Balkan Harbinde emrindeki Mürettep Kolorduyu tek kurşun atmadan 30.000 kişilik kuvvetiyle Selanik'te Yunanlılara teslim etti.³⁷

Mustafa Kemal Trablusgarp dönüşü yeni kurulan Bolayır Kolordusuna önce Harekât Şube Müdürü olarak atandı, bir süre sonra Kurmay Başkanı olarak görev yaptı. Çatalca hattı üzerinde çatışmalar devam ederken, Başkomutanlıkça Şarköy'e çıkarma yapılarak, güneyden de Bolayır Kolordusu ile koordineli olarak Edirne istikametinde taarruz edilmesi planlandı. Bolayır Kolordusu planlandığı gibi 8 Şubat 1913'de taarruza

36 İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, s.87

37 Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, s. 155.

başladı ve başlangıçta taarruzları da başarıyla geliştirdi. Ancak gemiler zamanında hareket etmediğinden Şarköy'e çıkacak kuvvet gecikti, takviye birlikler gelmedi. Bunun sonucunda Bolayır Kolordusu geri çekilmek zorunda kaldı.³⁸ Buna rağmen Mustafa Kemal 17 Şubat 1913 gecesi Başkomutanlığa, Bulgar ordusunun gerisini keserek imha etmeye ve çökmek üzere olan Edirne savunmasını takviye etmeye yönelik yeni bir harekât planı teklif etti. Ne yazık ki bu plan da dikkate alınmadı.³⁹ Oysa o tarihlerde Şükrü Paşa komutasında Edirne Müstahkem Mevki Komutanlığı Edirne savunmasını devam ettirmekteydi. Harbin başlangıcında en fazla 50 gün süreyle savunacak yiyecek ve cephane stoku bulunan Edirne'deki kuvvetler ve halk Şükrü Paşa'nın önderliğinde şehri 5 ay 5 gün süreyle savunmuş, bu mucizevî direniş tüm itilaf devletlerince bile saygı ve hayranlıkla karşılanmıştı. Şükrü Paşa, 26 Mart 1913 günü teslim olmak zorunda kalana kadar Bulgarların çoğunluk kuvvetlerini oyalamış ve İstanbul'a dayanmasına engel olmuştu.

Sonrasında Balkan devletleri birbirlerine düşüp 1913 yılı Haziran ayı sonunda aralarında çatışmaya başlayınca Çatalca ordusu Bolayır Kolordusu ile birlikte ileri harekâta geçti. 20 Temmuz 1913'de Edirne'ye ilk giren birlikler arasında kolordu süvari tugayının başında Mustafa Kemal vardı.⁴⁰

Sonuç olarak Mustafa Kemal, Trablusgarp Harbi nedeniyle Birinci Balkan Harbi'ne Osmanlı ordusu Çatalca hattına çekildikten sonra katılmıştır. Rütbesinin henüz küçük ve karargâhta ancak şube müdürü olması dolayısıyla da harbin gidişatına doğrudan müdahalesi olmamıştır. Buna rağmen eğer, savaştan önce önerdiği harekât planı uygulansaydı, iyi bir sevk idare ile harbi kazanmak mümkündü. Önerdiği plana göre; Garp Ordusu hem kuzeyden, hem güneyden orta bölgeye (Varna-Selanik-Manastır arasındaki) çekilecek, böylece komutanlık ve birlikler dağıtılmadan merkezde toplanacak, öncelik en tehlikeli düşman kuvveti üzerinde toplanarak ordu tüm gücüyle taarruz edebilecekti. Doğu Trakya'da ise Şark Ordusu önce Kırklareli-Edirne hattında toplanacak, müteakiben Garp Ordusu ile birlikte Bulgar ordusuna taarruz edecekti. Plana göre, harekâtın başarılı olması için orduların en kısa zamanda hazırlanması zorunluluğu vardı. Balkan Savaşı'nda Mustafa Kemal'in önerdiği planlamanın tersine uygulamalar yapıldı, strateji ve taktik kurallara uyulmadı. Bunun sonucunda iki hafta gibi kısa sürede her iki ordu cephesinde de hezimetle karşılaştı. Mustafa Kemal'in tıpkı savaş öncesi yaptığı plan gibi, harbin ilerleyen aşamasında Edirne savunması henüz devam ederken önerdiği ikinci planlama da dikkate alınmadı. Oysa Mustafa Kemal'in hazırladığı rapor, kaybedilmiş bir savaşın yıkıntıları arasında bile son bir kurtuluş ışığı vadeden bir atılım olması bakımından önemlidir.⁴¹ Bu planlar, muharebelerdeki örnek uygulamalar yanında kendisinin stratejik

38 "Atatürk", *Askeri Mecmua*, Sayı 114, Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s. 8-9; Hikmet Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, Güven Basımevi, Ankara 1963, s. 58,

39 *Askeri Yönüyle Atatürk*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 20.

40 Bayur, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri*, s. 58; Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt I, Yükselen Matbaası, İstanbul 1969, s. 172; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Tercüman Yayını, İstanbul 1980, s.190.

41 *Askeri Yönüyle Atatürk*, s. 18-20.

seviyede, rütbesinin çok ötesinde ne denli üstün bir planlama ve öngörüye sahip olduğunu göstermektedir.

Çanakkale Muharebeleri

Çanakkale Muharebeleri Atatürk'ün; cesur, kararlı, gerçekçi, öngörülü, sabırlı ve inisiyatif sahibi asker niteliklerinin tümünün en güzel şekilde yansıdığı örnek uygulamalarla doludur.

19. yüzyıl son çeyreğinden itibaren Prusya modelini örnek alan ve askerlik anlayışını bu model üzerine inşa eden Osmanlı ordusunda disiplin anlayışı ön plana çıkmaya başladı. Buna paralel olarak komutan ve subaylarda inisiyatif gücü sınırlandı, önemli kararlarda üst komutanın onayını alma zorunluluğu arttı. Bu zorunluluk şüphesiz, ihtiyat birlik komutanları açısından daha da bağlayıcı idi. Çanakkale muharebeleri, bir genel ihtiyat birlik komutanının inisiyatif gücünü hangi koşullarda ve nasıl kullanması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Balkan Harbi sonrası Sofya Askeri Ataşeliğine görevlendirilen Mustafa Kemal Osmanlı Devletinin savaşa girmesi üzerine aktif bir görev talep etti ve bunun üzerine yarbay rütbesinde, Çanakkale Muharebeleri başlamadan bir ay evvel 20 Ocak 1915'de ismi olan fakat henüz teşkil olunmayan 19'ncü Tümen Komutanlığı'na atandı. Mustafa Kemal'in atama kararnamesini Enver Paşa'ya vekâlet eden Talat Paşa, Sadrazam Sait Halim Paşa ve Padişah Mehmet Reşat imzalamışlardı. Atama kararnamesini müteakip Mustafa Kemal, atandığı 19'ncü Tümeni uzun çabalardan sonra bulabildi. Hatta Çanakkale savaşları sırasında kendisinin de komutanı olacak Liman von Sanders'in Kurmay Başkanı Kazım (İnanç) Bey'e tümeni sorduğunda, Kurmay Başkanı Mustafa Kemal'e *"Bizim kuruluşlarımız arasında böyle bir tümen yok"* cevabını verdi. Kurmay Başkanı bir tahmin yürüterek; *"Ama Gelibolu'daki 3'ncü Kolordu'nun böyle bir birlik kurmayı tasarlamış olması pek mümkündür. Oraya gitmek zahmetine katlanırsanız, herhalde gerekli bilgiyi elde edersiniz"* dedi. Mustafa Kemal, kâğıt üzerinde oluşturulmuş 19'ncü Tümen'de ancak 2 Şubat 1915'te göreve başlayabildi.⁴²

19'ncü Tümen Çanakkale Muharebeleri öncesi 3'ncü Kolordu kuruluşunda olmakla beraber Bigalı çevresinde ordu ihtiyatına ayrılmıştı. Tümene verilen görev *"düşmanın çıkarma harekâtına göre Gelibolu, Saros bölgesi ya da Anadolu yakasında kullanılmaya hazır olmak"*.⁴³

42 Mithat Atabay, "Çanakkale Savaşları Sırasında Mustafa Kemal Atatürk", Çanakkale Muharebelerinin İdaresi, Komutanlar ve Stratejiler, (ed. Lokman Erdemir, Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara 2015, s. 105.

43 ATASE (Askeri Tarih ve Stratejik Etüt) Daire Başkanlığı Arşivi, K (Klasör): 3964, D (Dosya): 7, F (Fihrist):

Mustafa Kemal, Balkan Harbi'nde Bolayır Kolordusu'nda görev yaparken Çanakkale sahilini ve sahilin suretini tetkik etmişti. 18 Mart'tan sonra Boğazı donanma ile geçemeyen düşmanın karaya asker çıkarma olasılığı iyice artınca, düşmanın nereye çıkabileceği hususunda çeşitli harp oyunları yaptırmakla uğraştı. Neticede düşmanın aynı anda birkaç noktaya çıkarmaya yapabileceğine hükmederek aşağıdaki kararları verdi.⁴⁴

-“Düşmanın *Seddülbahir* bölgesinde karaya asker çıkarma olasılığı yüksektir. Düşman *bu bölgeye çıkmayı ve Alçıtepe'yi elde etmeyi başardığı takdirde Boğaz'ın girişinden itibaren önemli bir kısmına sahip olabilecektir.*

-*Düşmanın Kabatepe bölgesinin kuzeyi veya güneyine asker çıkarma olasılığı yüksektir. Kabatepe bölgesi, Boğazın kilidi olan Kilitbahir'e çok yakın bulunmasından dolayı, Kabatepe bölgesine çıkacak düşman seri olarak Kilitbahir'e ulaşabilir. Birliklerin Seddülbahir bölgesine çıkan düşman askerleri ile meşgul olmalarını fırsat bilerek Kilitbahir'e ulaşabilir.*

-*Düşmanın Anadolu tarafında Menderes bölgesine asker çıkarması muhtemel ve tehlikeli değildir. Düşmanın buraya çıkaracağı askerlerin donanma ateşinden istifade edemeyeceği için çok kuvvet çıkarması gerekecektir.*

-*Düşmanın Bolayır tarafına asker çıkarma olasılığı zayıftır. Düşman ancak Kabatepe ve Seddülbahir civarına ihraç olunacak kuvvetleri desteklemek amacıyla Bolayır'a asker çıkarabilir, fakat bu çıkarma asıl hedefe yönelik değil, ikinci derecede gerekli bir tedbir olabilir.”*

Bu kararlardan anlaşılacağı üzere, Mustafa Kemal düşman çıkarma yerlerini tam ve isabetle değerlendirmişti. Bu değerlendirmesini defaten dile getirmiş, son olarak 24 Nisan 1915'de Gelibolu'dan Ecebat'a gelen Esat Paşa ile son gelişmeleri görüşürken, çıkarmaların yine Seddülbahir ile Kabatepe'ye olacağını bir kez daha belirtmişti.⁴⁵

Liman von Sanders ise, çıkarmanın birinci öncelikle Saros Körfezi'ne, ikinci öncelikle Anadolu kıyısına, üçüncü öncelikle Gelibolu Yarımadası'nın burnuna (Seddülbahir'e) yapılacağını hesap etmişti. Nitekim birlikleri tertiplerken bu görüş doğrultusunda, birinci öncelikle düşmanın çıkmasını beklediği Saros Körfezi'ne, yani dar bir alana 5. ve 7. Tümenleri, ikinci önceliği verdiği Anadolu kıyısında, daha geniş bir alana 3. ve 11. Tümenleri, üçüncü önceliği beklediği Gelibolu Yarımadası'nın güneyine sadece

1-15.

44 Eyüplü Mustafa Şükrü, Çanakkale Şarkısı, Necm-i İstiklal Matbaası, İstanbul 1915.

45 Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekâtı, Birinci Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara 1993, s. 236; İsmail Bilgin, “Maydos Mıntıka Komutanı: Kurmay Yarbay Mustafa Kemal ve Cephedeki Görev Süresi Cepheden Ayrılışı”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ Dergisi, 100.Yıl Özel Sayısı, Sayı 18, Bahar 2015, s. 76.

9.Tümeni yerleştirdi.⁴⁶ Bu hatalı değerlendirme ve tertiplenme, çıkarma başladığında birlik intikalleri nedeniyle zaman kaybına ve 9.Tümenin zayıflamasına yol açtı.

Mustafa Kemal, sadece çıkarma bölgelerini isabetle değerlendirmekle kalmamış, aynı zamanda savunma şeklini de doğru belirlemişti. Gelibolu Yarımadası kıyı şeridindeki savunma sorumluluğunu devrederken 9.Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey, kendisine bölgenin savunulmasına yönelik karar ve değerlendirmesini sordu. Mustafa Kemal cevaben “Düşmanı karaya çıkartmamak suretiyle vazifenin yapılabileceğini, düşmanın çıkması mümkün olan sınırlı ve belirli iki sahil muntkasında, yani Kabatepe civarı ve Seddülbahir sahil kısımlarına çıkarma girişimi halinde savunma hattında derhal sahile yerleşecek surette kuvvetli tertibat almak gerektiğini” belirtti.⁴⁷ Halil Sami Bey de Mustafa Kemal'in değerlendirmelerini esas alan savunma düzeni alacağını ifade etti.⁴⁸ Ancak Ordu Komutanı olarak savunma planını kendi düşünceleri doğrultusunda yeniden düzenleyen Liman von Sanders, kıyının zayıf gözetleme birlikleriyle tutulmasını, kuvvetli ihtiyatlar ayırıp bunların desteğiyle düşmanı karaya çıkıttıktan sonra içerilere çekip karşı taarruzlarla denize dökülerek imhasını hedeflemişti.⁴⁹ Kendisi bu konuda aldığı tedbiri sonradan şöyle ifade etmiştir. “*Ben her fırka (tümen)'nin kuvvetlerini toplu tutmasını ve her fırkanın kendi muntkasında sahilde ancak mübrem (gerekli) emniyet tertibatı bulundurmasını emrettim.*”⁵⁰

Doğrusu Ordu Komutanı'nın elindeki kuvvetlerin sayısı, hem kıyıyı sağlam tutmak, hem de geride kuvvetli ihtiyatlar bulundurmak için yeterli değildi. Ayrıca kıyıya çok kuvvet yığmak, güçlü düşman donanmasının ateşleri altında daha savaşın başında fazlaca kayıp verilmesine neden olurdu.⁵¹ Ancak Mustafa Kemal ve diğer Türk komutanların Sanders'den farklı düşünmelerinin sebebi; mevcut kuvvetler, arazi ile düşman imkân ve kabiliyetlerini daha gerçekçi değerlendirmeleriydi. Bir muharebede, sorumluluk bölgesinin her yerinde kuvvetli olmak için birliklerinizi dağıtırsanız, hiçbir yerde kuvvetli olamazsınız. Komutanlık sanatı, tüm faktörler ışığında sorumluluk bölgesinde nerelerde kuvvet tasarrufu yapıp, nerelerde sıklet merkezi oluşturacağınızı belirlemek, hesaplı riskleri göze almaktır. Mustafa Kemal'i muharebe meydanlarında, özellikle Çanakkale muharebelerinde farklı kılan en önemli etken, onun hem stratejik

46 İbrahim Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015, s. 110, 113.

47 Mustafa Kemal Arıburnu Muharebeleri Raporu, (yay. haz. Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu Yayını, seri: XVI, sayı: 8, Ankara 1968, s. 12.

48 İsmet Görgülü, *Çanakkale İlk Günde Biterdi*, Bilgi Yayınları, İstanbul 2008, s. 17; Zekeriya Türkmen, “Çanakkale Muharebelerinde 9. Piyade Tümen Komutanı Miralay (Albay) Halil Sami Bey”, *Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi, Komutanlar ve Stratejiler*; (ed. Lokman Erdemir, Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale 2015, s. 89.

49 Hüseyin Kabasakal, “Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Muharebeleri'nde Türk ve Alman Savunma Planları Konusunda Yorumlar”, *Çanakkale Muharebeleri 75.Yıl Armağanı*, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1990, s. 83-84; Türkmen, “Çanakkale Muharebelerinde 9. Piyade Tümen Komutanı Miralay (Albay) Halil Sami Bey”, s. 88.

50 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Askeri Matbaa, İstanbul 1921, s. 30-31.

51 Artuç, *1915 Çanakkale Savaşı*, s. 111.

planlama hem de muharebeleri sevk idare etme safhasında komutanlık sanatının eşsiz örneklerini sergilemesidir.

Sonuçta, eğer başta Mustafa Kemal olmak üzere Türk komutanların savunma tertibindeki isabetli görüşleri dikkate alınmış olsaydı savaş belki de bu kadar uzun sürmeyecekti.⁵²

25 Nisan 1915’de çıkarmalarla başlayan kara harekâtı son tahliyelerin tamamlanması ile 9 Ocak 1916’da sona erdi.⁵³

8,5 ay süren kara muharebelerinde;

-Birinci safhada; 25-30 Nisan 1915 tarihleri arasında ilk çıkarmalar ve kıyı muharebeleri,

-İkinci safhada; 01 Mayıs-05 Ağustos 1915 tarihleri arasında karşılıklı, birlikleri takviye ederek taarruz ve karşı taarruzlar,

-Üçüncü safhada; 06-28 Ağustos 1915 tarihleri arasında İtilaf Kuvvetlerince yeni çıkarmalarla genel taarruz ve Anafartalar Muharebeleri,

-Dördüncü safhada; 29 Ağustos-17 Aralık 1915 tarihleri arasında mevzi/siper muharebeleri,

-Beşinci safhada; 18 Aralık 1915-9 Ocak 1916 tarihleri arasında İtilaf kuvvetlerinin Gelibolu yarımadasından tahliyesi gerçekleşti.⁵⁴

25 Nisan sabahı top sesleri ile uyanan 5’nci Ordu Komutanı, Gelibolu Yarımadasının güneyinden gelen raporlara rağmen İngilizlerin Bolayır kesimine çıkacağı saplantısından kurtulamadığı için, yanına sadece Alman yaveri Binbaşı Pirke’yi alarak Bolayır sırtlarına hareket etti.⁵⁵

Düşman çıkarması başladıktan sonra gelen raporları takip eden 19’ncu Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal, Arıburnu kesimine çıkan kuvvetlerin kıyıda yerleşmesine meydan vermemek için hemen harekete geçilmesi gerektiğini değerlendirdi. İrtibat kuramadığı 5’nci Ordu Komutanı’ndan emrin gelmesini beklemenin harekâtın

52 Nilgün Akgül, “Çanakkale Muharebeleri ve Etkileri”, *Askeri Tarih Bülteni*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991, s. 70-71.

53 Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s.152.

54 Levent Ünal, “Çanakkale Savaşında Çıkarmalar ve Kara Muharebelerine Bütüncül Yaklaşımla Bakış ve Taktik Resmin Değerlendirilmesi”, *100.Yılında Çanakkale Savaşları*, (yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Orhan Neçare), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 453.

55 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi*, Cilt V, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara 1980, s. 15-17.

gecikmesine ve telafi edilemez gelişmelere yol açacağını düşündü. Bu durumda inisiyatifini kullanarak Süvari Bölüğünü keşif için Kocadere'nin batı sırtlarına gönderdi, 57'nci Alayı bir dağ bataryasıyla takviye ederek Conkbayırı doğrultusunda hareket ettirdi ve 72'nci Alayı Maltepe bölgesine yanaştırdı. Kendisi de durumu yakından incelemek amacıyla 57'nci Alayın tepeler hattına çıkmasını beklemeden yanına emir subayını ve birkaç atlı muhafız erini alarak Conkbayırı'na gitti.⁵⁶ Burada peşlerinde Anzak öncülerinin olduğu birkaç manga askerle karşılaşınca erlere süngü taktırarak mevzi aldırdı. Bu durumda Anzaklar da mevziye girdi ve beklemeye başladı. Çünkü Anzak öncü kuvvetlerinin görevi Türklerin asıl savunma hattının yerini öğrenmekti. Mustafa Kemal erleri mevzilendirince Anzaklar Türklerin asıl savunma hattına çıktıklarını düşünerek gerideki kuvvetlerin gelmesini beklemeye başladılar. İşte bu arada zaman kazanılmış, 57'nci Alay bölgeye yanaşmıştı. Bundan sonra 27'nci Alayın Kanlısirt istikametindeki karşı taarruzundan sonra 57'nci Alayın Düztepe istikametinde taarruzu başladı. Bu taarruzlar neticesinde Anzak Kolordusu Arıburnu bölgesinde üç kilometre genişliğinde, bir kilometre derinliğinde bir bölgede kıyı hattına hapsedildi. Kısa süre sonra Arıburnu Kuvvetleri Komutanı olarak görevlendirilen Yarbay Mustafa Kemal, kendi tümeni ve 27'nci Alaydan başka bölgeye sonradan takviye gelen beş alayla birlikte uzun süre kıyı hattından çıkmasına müsaade etmedi.

1915 yılı Ağustos ayı başında Anzak Kolordusunu bir tümen ve iki tugayla takviye eden ve Suvla bölgesine üç tümenli 9'ncü Kolorduyu çıkararak İngilizler 6 Ağustos 1915'de genel taarruza geçti. Cephede oluşan büyük tehdit üzerine 8 Ağustos 1915 akşamı Anafartalar Grup Komutanı olarak görevlendirilen Albay Mustafa Kemal ertesi gün 9 Ağustos 1915'de önce Birinci Anafartalar Muharebesinde 9'ncü Kolorduyu mağlup ederek Suvla Koyu bölgesindeki tehdidi bertaraf etti. Bir sonraki gün 10 Ağustos 1915 sabahı şafak sökerken sadece süngü taarruzu ile Conkbayırı'ndaki İngiliz ve Anzak kuvvetlerini 500-1000 metre geri attı. Yenilgiyi hazmedemeyen Akdeniz Sefer Komutanı General Hamilton bölgeye yeni takviyeler sevk etti. Tüm bu kuvvetlerle 21 Ağustos 1915'de bir kez daha taarruzu denedi. İkinci Anafartalar Muharebesi olarak tarihe geçen bu İngiliz taarruzunda da Türk kuvvetleri düşmana geçit vermedi.

İkinci Anafartalar Muharebesi sonrası Hamilton İngiltere'den 95 bin kişilik yeni takviye talebinde bulunduysa da hükümet bu talebi karşılamaya sıcak bakmadı. Bundan sonra Çanakkale cephesindeki muharebeler, İtilaf devletleri 1916 yılı başında çekilene kadar mevzi/siper harpleri şeklinde devam etti.

Mustafa Kemal Çanakkale Muharebelerinde;

-Arıburnu'na çıkarma yapıldığını öğrenir öğrenmez emir beklemeden kritik arazi kesimlerine kuvvet sevk etti,

⁵⁶ *Askeri Yöntüyle Atatürk*, s. 32.

-Durumu aydınlığa kavuşturunca derhal taarruza geçti. Bu suretle Arıburnu'na çıkan kuvvetleri dar bir alana sıkıştırdı. Hücumlarla üzerlerinde devamlı baskı oluşturarak Anzaklar dahil İngilizlerin savaşıma azim ve iradelerini kırmaya yönelik strateji uyguladı.

-İngilizler cepheye yeni kuvvetler çıkardıkça bölge takviye ediliyordu, takviye gelen birlikler de Mustafa Kemal'in emrine verildi. Anafartalar Grup Komutanı olarak Albay rütbesinde 11 tümene emir komuta etti.

Sonuç olarak; Arıburnu cephesinde İngilizlerin 10 tümene yakın kuvvetini mağlup etti. Cepheyi yeni kuvvetlerle ne kadar takviye etseler de sonuç alamayacağını anlayan İngilizler bölgedeki kuvvetlerini 1916 yılı başında tümüyle tahliye etmek zorunda kaldı.

Mustafa Kemal'in Çanakkale muharebelerindeki askeri ve stratejik yönden dâhice uygulamaları

-Muharebenin gidişatının henüz belirsiz olduğu çıkarmaların başladığı o kaotik ortamda, en tehlikeli gelişmenin nerede olacağını sezinleyip⁵⁷, emir beklemeden harekete geçmesi⁵⁸ (Cephedeki durumun tümüyle belirsiz ve karmaşık olduğu, ihtiyata en fazla nerede ihtiyaç duyulacağını bilinmediği muharebenin başlangıcında, bir genel ihtiyat birliği komutanının Ordu Komutanının emrini almadan bu şekilde harekete geçmesi tarihte görülmemiştir. Elbette Mustafa Kemal, emir almak için çaba göstermiş, ancak Ordu Komutanı ile irtibat kurmak mümkün olmamıştır. Ordu Komutanı'nı beklemenin çok geç olacağını bildiğinden, sorumluluğu üstlenerek inisiyatif kullanmıştır.),

-Taarruz için ön olarak, bölgedeki kritik arazi kesimi olan Conkbayırı ve Kocaçimen Tepeye birlik sevk etmesi,

57 Mustafa Kemal, 25 Nisan günü Conkbayırı taarruzunu müteakip Kocadere'ye hareket etmiştir. Saat 12.30'da Kocadere köyünün batı yönünde 77. Alay Komutanı Binbaşı Saip Bey'e rastlamış ve 9. Tümenden gelen düşmanın Kumtepe'ye çıkarma yaptığına dair haber sebebiyle kendisine oraya asker sevk etmesini emretmiştir. Ancak öğleden sonra saat 13.00 sularında Maltepe'de 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa ile buluşup, durum değerlendirmesi yaptığında, 9. Tümenin raporundaki bilgilerin doğru olmadığını, düşmanın Kumtepe'ye çıkarma haberinin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu, Gnkur. ATASE Bşk. lığı Yayınları, Ankara 2011, s. 26.

58 25 Nisan sabahı saat 06.10'dan evvel Maydos'tan 9. Tümen Komutanı Albay Halil Sami Bey 19. Tümen Komutanlığına gönderdiği raporda, düşmanın Arıburnu sirtlarından Kabatepe'nin gerilerindeki sirtları sarmakta olduğunu bildirerek, 19. Tümene bağlı Maltepe'deki kuvvetlerden bir taburun Kabatepe'nin kuzeyindeki Arıburnu'na karşı olan sirtlara acele sevk edilerek sonucun bildirilmesini talep etmiştir. Ceride kayıtlarına göre Mustafa Kemal bu raporun kendisine saat 09.30'da ulaştığını belirtmiştir. Mustafa Kemal, Arıburnu Muharebeleri Raporu, Gnkur. ATASE Bşk. lığı Yayınları, Ankara 2011, s. 20; Türkmen, "Çanakkale Muharebelerinde 9. Piyade Tümen Komutanı Miralay (Albay) Halil Sami Bey)", s. 91-92. 9. Tümen Komutanı'nın kuvvet talebi bir emir değil, istektir. Bu talep Mustafa Kemal'e hemen ulaşmış olsaydı bile, genel ihtiyat birliği komutanı olarak kendisinin, Ordu Komutanı'nın emri olmadan talebi karşılaması söz konusu olamazdı. Dolayısıyla Mustafa Kemal Süvari Bölüğünü Kocaçimen Tepe ve 57. Alayı Conkbayırı'na 19. Tümen Komuta'nın isteğini yerine getirmek için değil, cephedeki durumun ivediliğine binaen sevk etmiştir.

-Sevk ettiği birliklerinden önce Conkbayırına gitmesi, orada çekilmekte olan küçük bir asker topluluğuna süngü taktırtıp derhal mevziye sokması, bu suretle tepeye tırmanmakta olan Anzakları şaşırtıp duraklatması (Kazanılan kısa zaman gerideki birliklerin yetişmesini sağlamış, Mustafa Kemal mermileri biten birkaç manga askere sadece süngü taktırtıp mevzi aldirmekle savaşın kaderini değiştirmiştir.),

-Durum açıklığa kavuşunca tereddütsüz azami kuvvetle taarruz etmesi (Bu suretle Anzakları kıyıda daracak alana sıkıştırmıştır.),

-Sürekli taarruz ve karşı taarruzlarla düşmanın moral gücünü ve savaşma azmini kırması,

-Conkbayırı'nda siper harpleri ile statik hale gelen muharebelerde baskın şeklinde süngü hücumu ile düşmanı 500-1000 metre geriye atması (Dünya harp tarihinde mevzi/siper harplerinde hem bu şekilde gerçekleştirilen, hem de tek bir hücumda düşmanı bu denli siperlerinden söküp atan başka bir örnek yoktur),

-Anafartalar'da süvarileri kitle halinde kullanıp üstün düşman kuvvetlerini mağlup etmesi (İkinci Dünya Harbinde uygulanan Yıldırım Harbine örnektir.),

-Muharebe alanında tek başına 11 tümeni (O dönemin muhabere imkânları ve muharebe ortamında, üstelik iç içe geçmiş birliklerin durumu tahayyül edildiğinde sevk idarenin ne denli zor olduğu açıktır.),

-İngilizleri çaresiz bırakıp cepheyi tahliye mecbur etmesidir.

Çanakkale'de uluslararası güçlere karşı kazanılan zafer, Türk ve dünya tarihi bakımından önemli sonuçları beraberinde getirmiştir. Bunların şüphesiz en önemlisi, Mustafa Kemal'in askeri dehasının dünya tarihinde yer almış olmasıdır.⁵⁹ Diğer önemli neticelerinden biri de, Rusya üzerindeki tesirleri ve Çarlık Rejiminin çöküşünü hızlandırmasıdır.⁶⁰

Çanakkale Muharebelerini inceleyen H.C. Armstrong "Grey Wolf (Bozkurt) Mustafa Kemal" adlı eserinde, "*Conkbayırı doruk çizgisi, Çanakkale'den İstanbul'a giden yolun kilidi idi. Eğer Çanakkale ve İstanbul düşerse, Türkiye Almanya'dan kopacak ve barış yapmak zorunda kalacaktı. Bu durumda Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan muhtemelen İngilizlere katılacak, Rusya'ya giden yol açılacaktı. Taarruz eden Avustralyalılar bu müthiş olanaklar arasında soluk benizli, kararlı ve Conkbayırı'nın daracak doruğunda sadece kendi kişiliği ile yorgun Türkleri mevziilerinde tutan Mustafa*

59 Fatma Ürekli, "Kıtalar Arası Zafer: Çanakkale 1915", *Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi*, Sayı 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004, s.126.

60 Fahir Armaoğlu, "Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri", *Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 7-30.

Kemal vardı” diye belirterek Atatürk’ün oynadığı rolün azametini belirtmiştir.⁶¹

Dönemin İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey muharebelere ilişkin düşüncelerini; “*Tarihteki hiçbir olay, Çanakkale Muharebeleri’nde olduğu kadar yapılan plan ve öngörülere boşa çıkartmamış, alınan kararları karıştırmamış ve belirlenen stratejik kuralları bozamamıştır*” sözleriyle açıklamıştır.⁶²

Yeni Zelandalı askeri tarih uzmanı Allan Moorehead ise Atatürk’ün Çanakkale Muharebelerinde ortaya koyduğu sevk ve idare yeteneğinden, “*Mustafa Kemal’in savaş güdümünde gösterdiği şaşırtıcı başarılar dizisi bu tarihte başlar diyebiliriz. Ne Liman von Sanders’in ve ne de başkasının göremediğini O görmüş, Gelibolu Yarımadasına ancak Conkbayırı ve Kocaçimen’den egemen olunabileceğini O anlamıştı. İtilaf Devletleri burayı ele geçirselerdi bütün Boğaz’a egemen olurlardı. Küçük rütbeli ama dahî bir Türk subayının orada bulunması İtilaf Devletleri için en büyük talihsizlikti*” diye övgüyle söz etmiştir.⁶³

Doğu (Kafkas) Cephesi

Çanakkale Muharebeleri süresince Mustafa Kemal Gelibolu yarımadasında 289 gün görev yapmıştır.⁶⁴ 9 Aralık 1915’de hastalığı nedeniyle Anafartalar Grubu Komutanlığından ayrıldıktan sonra 16 Ocak 1916’da 11’nci ve 12’nci Tümenlerden oluşan Edirne’deki 16’ncı Kolordu Komutanlığına atanmıştır.⁶⁵ Edirne’de bulunduğu altı haftalık kısa sürede kolordusunun eğitimini geliştirmeye, donatımını tamamlamaya ve birliklerine çeki düzen vermeye çalışmıştır.⁶⁶

1916 yılı Mart ayı sonunda Kolordusu ile birlikte Edirne’den Diyarbakır’a geldiğinde Rus Ordusu Muş-Bitlis hattına kadar ilerlemiş, Diyarbakır mihveri açılmıştı. Görev bölgesine giderken yolda terfi ettiğini öğrenmişti. “*16’ncı Kolordu Kumandanı Albay Mustafa Kemal’in cereyan eden savaşlardaki faydalı ve olağanüstü hizmetlerinden dolayı kendisine bir yıl kıdem verilerek rütbesi Tuğgeneralliğe (Mirlivalığa) yükseltilmiştir*” ibareli Padişah Buyruğunu Sultan Mehmet Reşat 1 Nisan 1916’da imzalamıştı.⁶⁷

61 Necati Ökse, “Çanakkale Muharebeleri, Bu Muharebelerde Atatürk’ün Oynadığı Rol”, *Atatürk Haftası Armağanı*, Sayı 19, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 117.

62 F.Rezzan Ünalp, “Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi 100.Yıl Özel Sayısı*, AÇASAM Yayınları, Sayı 18, Bahar 2015, s. 37.

63 Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1964, s. 2.

64 Mithat Atabay, “Çanakkale Savaşları Sırasında Mustafa Kemal Atatürk”, s. 118.

65 *Askeri Yöniyle Atatürk*, s. 32.

66 ATASE Arşivi, K: 3407, D: 32, F: 6.

67 Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasında Ait 106 Belge), Yayın No:1, T.C.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982, s.11.

Mustafa Kemal Paşa'ya 16'ncı Kolordu ve bölgedeki zayıf kuvvetlerle Rusları bu hatta durdurma görevi verilmişti. Önce bölge halkının güvenini kazandı, onların desteğini aldı. Yerel kuvvetleri toparlayıp düzene soktu. Yaklaşık 100 km genişliğindeki cephede, üstün Rus kuvvetlerini önce durdurdu, sonra taarruza geçti. Arazinin dağlık yapısını iyi kullandı. Rus kuvvetlerini belirli istikametlere kanalize etti. Çok sert geçen 1917 yılı kışında Ruslar bütün cephe boyunca yaklaşık 100 bin zayıt verirken Mustafa Kemal Paşa, kuvvetlerini uygun alanlara çekmek suretiyle soğuşa karşı korudu. Sonuçta Muş, Bitlis ve Tatvan'ı işgalden kurtardı. Rus kuvvetlerinin Diyarbakır istikametinde ilerlemesine mani oldu.

Buradaki muharebeler, Mustafa Kemal'in gerçekçi ve sabırlı kişiliğinin ön plana çıktığı, mevcut kuvvetlerin yanı sıra bölge halkının desteğini alarak yerel kuvvetlerden azami istifade ettiği, özel harekât nevelerini başarıyla uyguladığı bir örnek olmuştur. En önemlisi de; buradaki görev süresince halkın güvenini kazanmış, bu güven sayesinde milli mücadele döneminde onların desteğini almıştır.

Burada görev yaptığı dönemde Muş ovasını geriye bağlayan Kulp geçidindeki savunma tertibi alınan yeri Rus taarruzları için tehlikeli görmüş ve birliklerini geriye çekme kararını vermişti. Bu geri çekilme hakkında, emir subaylarından Şükrü Tezel anılarında şu bilgileri vermektedir. *“Bizzat idare ettiği bu harekatta, birliklerin geriye kalan en son er de önünden geçerek görünürde hiç kimse kalmamış olmasına rağmen araziye hâkim bir noktada saatlerce dimdik ayakta duran Paşa hala yerinden ayrılmıyordu. Karşı sırtlardan bazı Rus birliklerinin görünmesi üzerine emir subaylarının telaşlanmasını önemsemeyen Mustafa Kemal “karşıdan gelmekte olduğunu gördüğüm asker önümden geçip emniyetle girmedikçe buradan ayrılmayı asla düşünmem” diyor ancak birliklerin çekildikleri yere baktığımızda hiç bir şey göremiyorduk. Fakat Paşa'nın eliyle işaret ettiği tarafa baktığımızda hakikaten bir asker in oldukça yavaş yürüyüşle ilerlemekte olduğunu gördük. O bulunduğu yerden, hasta olduğu öğrenilen er geçtikten sonra ayrılmıştır.”*⁶⁸

Kolordu komutanlığından sonra Mustafa Kemal Paşa bu cephede 2'nci Ordu Komutanı olarak da görev yapmıştır. Bu görevden ayrılırken Kafkas (Doğu) cephesinde muharebeler durmuştu. Rusya'da Bolşevik Devrimi öncesi karışıklıklar yaşanıyordu. Doğu cephesinden sonra Atatürk 5 Temmuz 1917'de Sina Cephesindeki 7'nci Ordu Komutanlığına atandı.

Sina Cephesi

Sina cephesinde 1917 yılı ilkbaharında İngilizlerle yapılan iki Gazze muharebesi de Türk zaferiyle sonuçlanmıştı. Fakat İngilizler yeni kuvvetler getirerek cephe hattını takviye

68 10 Kasım 1996 Atatürk'ü Anma Töreni Broşürü, s. 10.

ediyorlardı. 11 Mart 1917’de Bağdat’ın İngilizler tarafından zapt edilmesinden sonra Filistin’de de durum ehemmiyet kazanmakta idi. Hicaz isyanı neticesinde Mekke düşmüş, Medine’deki kuvvetler sarılmış, Arap asileri Akabe Körfezinden Filistin Cephesinin yan ve gerilerini tehdiye başlamışlardı.⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa cepheye geldiğinde İngilizler yeni takviyelerle sonbahar taarruzuna hazırlanmakta, Türk Başkomutanlığı Bağdat’ı geri almak için Yıldırım Ordular Grubunu teşkil etmekteydi. Yıldırım Orduları Grubu emrinde Halep’teki 7’nci Ordu ile Irak’taki 6’ncı Ordu bulunacaktı. Sonbaharda yapılan teşkilat değişikliği ile 6’ncı Ordunun yerini General Kress komutasında Filistin’deki 8’nci Ordu aldı.

Yıldırım Ordular Grubu Bağdat’ı geri almak için kurulsun da güneyde beliren tehdit üzerine Bağdat Seferi ertelenmiş, önce Sina cephesindeki İngilizlere saldırarak yenme, sonra Bağdat üzerine yürüme kararlaştırılmıştı. Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına Almanya’dan Falkenhayn getirilmiş, kendisine büyük yetkiler verilmişti. Türkleri küçük gören Falkenhayn, bölgedeki şeyhleri, aşiret reislerini ve nüfuzlu insanları parayla satın alarak amacına ulaşacağı kanısındaydı. Bir sömürgeci gibi davranışları Mustafa Kemal Paşa’yı çok rahatsız ediyordu.

Bir süredir cephedeki durumu inceleyen Mustafa Kemal Paşa, 20 Eylül 1917’de Başkomutan Vekili Enver Paşa’ya bir rapor gönderdi. Raporunda özetle şunları belirtiyordu:⁷⁰

-Bölgede halk ile idare arasındaki ilişkiler sarsılmıştır. Halk perişan, hükümetin güçsüzlüğü yüzünden memleket anarşi içerisinde. Rüşvet ve vurgunculuk almış yürümüş, halk hükümetten yüz çevirmiştir. Savaş sürüp giderse, çürüyen devlet binası günün birinde birden bire çökecektir.

-Savaş yakın bir gelecekte bitmeyecektir. Bizim karşı tarafı barışa zorlamamız bahis konusu değildir. Almanların izlediği usûl “geliniz bizi yeniniz ilkesine dayanmaktadır.

-Ordumuz savaşın ilk yıllarına göre oranla çok zayıflamış, birliklerin mevcudu beşte bire düşmüştür. Doğuda Ruslar bir saldırıya geçerlerse buna karşı koyamayız. Irak’ta İngilizler amaçlarını elde etmişlerdir. Sina cephesinde düşman saldırıya hazırlanmaktadır.

-Özetle Batı’dan bir saldırı beklemeli, Suriye Cephesinde ise düşman saldırısını geri çevirecek tedbirler almak lazımdır. Irak’ın geri alınması düşünülemez. Elimizde bunun için kuvvet de yoktur.

69 Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966, s. XIII.

70 ATASE Bşk. lığı Atatürk Arşivi; Kls. 33, Dos. 12-16/A, F. 19-38.

-Bu sözlerimle her şeyin bitmiş olduğunu söylemek istemiyorum. Kurtuluş çareleri vardır. Ancak isabetli tedbirleri bulmak, durumu hayale kapılmadan görmek gerekir. Bunun için; içten hükümet kuvvetlendirilmeli, açlığı giderecek iktisadi tedbirler alınmalı, askeri politikamız savunma politikası olmalı ve elimizdeki bir tek eri dahi sonuna kadar saklamalıyız. Yurt dışındaki bütün kuvvetlerimizi geri getirmeliyiz.

-Yine Suriye ve Hicaz'ın sorumluluğu şimdiye kadar olduğu gibi kendi evlatlarımızdan birinin elinde olmalıdır. Sina Cephesinde de komuta bizden birisine verilmelidir. Almanları idare etmek gibi bir yol memleketimizin çıkarlarına aykırıdır. Bu ölüm-kalım savaşında kendi kendimize karar veremeyecek kadar güçsüz değiliz. Falkenhayn'ın görevde kalması yurdumuzun çıkarları için zorunlu ise, kendisi yalnız bir askeri komutan kalmalı, asıl idare ve geri hizmetler bir yurt çocuğuna bırakılmalıdır. Eğer biz harekete geçmeden önce düşman saldırıya geçer ve 7'nci Ordudan gönderilen kuvvetler parça parça Kress'in komutasına verilerek benim karargâhım işsiz kalırsa, bu hale seyirci kalamam ve derhal bütün kuvvetleri kendi emrime alırım. Sina cephesi bir komuta altında erimeğe mecbur olursa, bu komutan ancak ben olabilirim. Almanların bu durumdan faydalanarak yurdumuzun bütün kaynaklarını kendi ellerine almalarına karşıyım.

Bu raporla yetinmeyerek 24 Eylül 1917'de ikinci bir rapor daha gönderdi. Bu raporunda da Sina Cephesindeki İngiliz kuvvetleriyle kendi kuvvetlerimizi rakamlara dayanarak analiz ettikten sonra şu düşüncelere yer veriyordu:⁷¹

-Burada bir saldırı değil ancak savunma savaşı yapabiliriz. Bunun için yurt içi ve dışından toplanacak bütün kuvvetler Sina Cephesine yollanmalıdır. Mevcut kuvvetlerle Mareşal Falkenhayn'ın bir saldırıya geçme düşüncesi tamamıyla yersizdir. Cepheye arka arkaya katılacak kuvvetleri, ağır top ve çok miktarda cephane ve malzemeyle pekiştirmek ve sağlam koruganlar hazırlayarak, saldıracak düşmana zayıf verdirmek yolunu tutmalıyız.

-Bir savunma görevi alacak olan Sina Cephesine iki ordu karargâhı sığmaz. Bunu Falkenhayn'a da söyledim. Böyle bir kuruluşun Sina Cephesine sığabileceği gerekçesini savunduğu zaman bana gösterdiği plan, bir saldırı planı idi.

-Bu cepheye tek kişi komuta etmelidir. Sina Cephesine benim komuta edebilmem için noksan tecrübe ve kıfayet gibi bir düşünce ileri sürülemez. Çünkü Arıburnu ve Anafartalar'da 11 tümeni ve bir süvari tugayını başarı ile kullanmış ve 10 tümenlik 2'nci Orduyu idare etmiş bir komutan, istenilen tecrübeyi kazanmıştır. Falkenhayn beş ayda hiçbir iş görmemiştir. Kendisine ne askeri, ne de siyasi asla güvenim yoktur. Bu cephede görev alamaz. Arabistan Başkomutanlığına bağlı olarak Sina Cephesine ben komuta

⁷¹ Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt II, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 126-129; Bayur, Atatürk, Hayatı ve Eseri, s. 129-133.

etmeliyim. Bu olmazsa beni 7'nci Ordu Komutanlığından affetmelisiniz. Raporlarıma cevap alamazsam Mareşal Falkenhayn'a emrinde çalışmayacağımı bildireceğim.

Mustafa Kemal Paşa'nın raporlarına karşı Başkomutan Vekili Enver Paşa birkaç defa teskin edici mahiyette cevap vermiş, görevine devam etmesini istemiştir.⁷² Ancak Atatürk, bu şartlar altında faydalı olamayacağını bildiğinden Ekim 1917 ortalarında 7'nci Ordu Komutanlığını bırakarak İstanbul'a dönmüştür.⁷³

Sadece bu raporlar bile Atatürk'ün askeri dehasını ortaya koymakta, onun geleceği nasıl doğrulukla sezinlediğini göstermektedir. Nitekim bu cephede sonraki gelişmeler tümyle Atatürk'ün belirttiği şekilde gelişmiştir.

İngiliz Mısır Seferi Kuvvetleri yeni komutanı General Allenby 27 Ekim 1917'de Gazze'ye yoğun bir topçu ve donanma ateşi başlattı. Hazırlık ateşleri sürerken Birüssebi garnizonunu çepeçevre kuşatacak şekilde manevra yaptı. 8'nci Orduya, sınırlı ihtiyat birliklerini mevzilendirme olanağı bırakmadan üç cepheden eş zamanlı taarruza başladı. 31 Ekim 1917'de cereyan eden Birüssebi Muharebesinde yapılabilecek bir şey yoktu, cephe yarıldı.⁷⁴ Birüssebi düştükten sonra İngiliz ordusu Gazze istikametinde saldırılarını sıklaştırdı. 2 Kasım 1917'de Gazze savunma hattının birkaç yerden yarılması üzerine Türk birlikleri çekilmeye başladı.⁷⁵ Allenby çekilen kuvvetleri rahat bırakmamak için takip harekâtında yoğun bir baskı uyguladı. 8'nci Ordu Yafa'nın ötesine kadar çekildi.⁷⁶ Bundan sonra İngilizler dikkatlerini Kudüs'e yoğunlaştırdılar. İkinci Kudüs Muharebesinde de 8 Aralık günü savunma mevzii Kudüs'ün kuzey batısından yarıldı. Türkler 8/9 Aralık gecesi Kudüs'ü boşaltmak zorunda kaldı. 9 Aralık 1917 günü Osmanlı Devleti'nin son Kudüs Mutasarrıfı İzzet Bey, Belediye Başkanına bir teslim mektubu vererek sabah şehirden ayrıldı.⁷⁷

Kudüs'ün kaybı sonrası Enver Paşa Yıldırım Ordular Grup Komutanlığına Liman von Sanders'i atadı. General Sanders ve ast birlik komutanları yaz mevsimi boyunca büyük olmasını bekledikleri İngiliz taarruzuna maruz kalacak savunma mevzilerini hazırlamak için gayretli bir şekilde çalıştılar. Filistin cephesinde Osmanlı ordusu 1918 yılında askerî insan gücü bakımından giderek zayıflıyordu. Kayıpların çoğu hastalıktan ya da firardandı.⁷⁸

72 ATASE Bşk.lığı Atatürk Arşivi; Kls. 33, Dos. 13-16/A, F. 19-56.

73 Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden (Makaleler, Anılar, İncelemeler)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 44-47; Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, s. 398.

74 Edward J. Erickson, *I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, T.İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 179-182.

75 İsmail Tosun Saral, Emre Saral, Çanakkale ve Sina-Filistin Cepheslerinde *Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları*, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları, Ankara 2012, s. 88-89.

76 Erickson, *I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 198.

77 İsmet Üzen, "İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H.Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, Elazığ 2009, s. 330-331.

78 Erickson, *I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, s. 203-206.

Filistin-Suriye Cephesi

7'nci Ordu Komutanlığından ayrılan Mustafa Kemal Paşa 15 Ekim 1917'de 2'nci Ordu Komutanı sıfatıyla izinli olarak İstanbul'a döndü. 15 Aralık 1917'de Alman İmparatoru'nun resmi konuğu olarak Almanya'ya giden Velihaht Vahdettin'e refakat etti. Onunla birlikte Almanya'yı gezen Mustafa Kemal Paşa, Batı cephelerindeki durumun umduğundan daha kötü olduğunu gördü. Almanya savaşı bitirmek üzereydi. Bu görüşünü Almanlara açtığı zaman soğuk karşılandı. Ama elinden geldiği kadar Vahdettin'i görüşlerine yaklaştırmaya çalıştı. Bu gezi, görüşlerinde ne kadar haklı olduğunu kanıtlamıştır.⁷⁹

Filistin'de durumun tümüyle kritik bir aşamaya gelmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa 7 Ağustos 1918'de ikinci kez 7'nci Ordu Komutanlığına atandı. İngilizlerin üstün kuvvetleri karşısında Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı Yafa-Kudüs hattının kuzeyinde üç ordu ile savunma tertibi almıştı. Batıda Akdeniz sahiline doğru Cevat Paşa'nın komuta ettiği 8'nci Ordu, merkezde Mustafa Kemal Paşa'nın 7'nci Ordusu ve doğuda Cemal Paşa'nın komutasında 4'ncü Ordu tertiplenmişti. Önceki muharebelerde Türk birlikleri çok zayıf vermiş, Yıldırım Ordular Grubunun toplamı yaklaşık 30 bin civarına düşmüştü. Üstelik arazi de savunmaya elverişli değildi. Buna mukabil İngiliz Mısır Seferi Kuvvetleri Komutanı General Allenby, sadece taarruz kademesinde 80 bin civarında askerle tertiplenmişti. Mısır Seferi Kuvvetlerinin toplam mevcudu 467.650 kişi idi.

Yıldırım Ordular Grubu üç ordusu ile 90 kilometrelik bir cepheye yayılmıştı. Tahkimat zayıf olmakla beraber eldeki kuvvet de bu kadar geniş bir cepheyi savunmaya kâfi değildi. Orduları birbirine denk cephelere yaymak suretiyle her deliği kapatmak isteyen düşünce neticesinde, düşman herhangi bir yerde kuracağı ağırlık merkeziyle cepheyi istediği yerden yarabilecek durumda idi. Nitekim İngilizler Nablus Muharebesine başlarken 8'nci Ordunun 8.000 mevcudu karşısında 53.000 kişi bulundurmak suretiyle 7 misli, bu ordunun 22'nci Kolordusunun 3.000 mevcuduna karşı 15.000 mevcutla 14 misli üstünlük sağlayınca yarma kaçınılmaz oldu.⁸⁰ Mevcut azlığının yanı sıra Yıldırım Ordular Grubu Nablus Meydan Muharebesine, geceli gündüzlü muharebelerde fiziki ve moral bakımından muharebe gücünü büyük ölçüde kaybetmiş kuvvetlerle, her bakımdan noksansız bir desteğe sahip olan çok üstün İngiliz Ordusu karşısında girmek durumunda kaldı.⁸¹

Henüz muharebeler başlamadan önce, cephe hattında hastalanmış yatarken Mustafa Kemal Paşa, Kurmay Başkanı'nın okuduğu günlük raporları dinliyordu.

⁷⁹ *Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet*, s. 34.

⁸⁰ Fahri Belen, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri*, s. 63-64.

⁸¹ Cemal Kemal, "Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal", *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Sayı 51, Bahar 2013, s. 627.

Raporlar arasında bir esirin ifadesinden iki gün sonra İngilizlerin taarruz edeceklerini sezdi. Derhal hasta yatağından kalktı ve karargâhını toplayarak düşmanın 19 Eylül 1918 akşamı genel taarruza geçeceğini belirten bir harekât emri yazdırdı. Emrin bir nüshasını da bilgi için Yıldırım Ordular Grup Komutanı Liman von Sanders'e gönderdi. Sanders, Mustafa Kemal Paşa'nın çıkardığı sonucu uzak gördü (doğruluğuna ihtimal vermedi), bununla beraber ihtiyattan bir zarar gelmez diyerek müdahale etmedi.⁸²

Ne yazık ki Liman von Sanders, Mustafa Kemal Paşa'nın çok hırpalanmış kuvvetlerin bir elden idaresi için ordular grubu yerine⁸³ ivedi olarak tek bir ordu halinde tensik edilmesi önerisini dikkate almamış⁸⁴, İngilizlerin 19 Eylül akşamı taarruza geçeceği görüşünü tebessümle karşılamıştı. Nitekim 19 Eylül 1918 günü General Allenby komutasındaki İngiliz birlikleri sıklet merkeziyle 8'nci Ordu cephesine taarruza başladı. 8'nci Ordu cephesinde 30 kilometre genişliğinde yarma oluştu. Bu kesimden giren İngiliz süvarileri Liman von Sanders'in Nasıra'daki karargâhını bile bastı. Gelişmeler Mustafa Kemal Paşa'yı haklı çıkarmıştı. Türk savunma cephesi artık onarılmayacak hale geldi. 8'nci Ordunun çekilmesi bozguna dönüştü. Gerideki bir mevzide tutunma olanağı da kalmadı. Bu durumda 7'nci Ordu Komutanı olarak bir kez daha askeri dehasını göstererek sağ kanadını Nablus kuzeyine kıvrarak **Şeria** Nehrinin batısında savunmaya geçti. Ne var ki 8'nci Ordu bölgesinden ilerleyen İngiliz birlikleri 7'nci Ordunun geri çekilme yollarını kesecek ve kuşatacak şekilde ilerliyordular. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa çaresiz önce **Şeria** Nehrinin doğusuna geçti, sonra 4'ncü Ordu ile birlikte Şam istikametinde çekilmeye başladı. Padişah, ordusunu imhadan kurtardığı için Mustafa Kemal Paşa'ya "Fahri Yaverlik"⁸⁵ unvanı verdi. Liman von Sanders gelinen aşamada Şam bölgesinde savunmaya geçilmesini istiyordu. Bu karar askeri olmaktan ziyade siyasi bir karardı.⁸⁶ Mustafa Kemal gerçekçi bir komutan olduğu için bu düşüncede değildi.

29 Eylül 1918'de birlikleriyle Şam güneyine gelen Mustafa Kemal Paşa Başkomutanlığa aynı gün gönderdiği raporda, o güne kadarki gelişmeleri özetleyip, burada Yıldırım Ordular Grup Komutanı'ndan aldığı talimat üzerine 7'nci Orduyu Şam'ı savunmakla görevlendirilen 4'ncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya bıraktığını, Rayak'ta toplanan perakende erlerle savunmaya geçilmesini görevini aldığını bildirdi. Yine raporunda Şam'ın uzun süre savunulamayacağını, bu nedenle kuzeyden kaydırılacak

82 *Askeri Yönüyle Atatürk*, s. 50.

83 Nablus muharebesine kadar olan süreçte, ağır kayıp ve zayıflar nedeniyle birlik mevcutları çok düşmüştü. Yıldırım Ordular Grubu'nun mevcudu aslında ordu bile değil, ancak kolordu seviyesine düşmüştü. Buna karşın ordulara güçleriyle denk olmayan cephe genişlikleri verilmişti. Dolayısıyla bu şartlar altında kuvvetlerin bir ordu yerine üç ordudan oluşan ordular grubu teşkili içinde bulunması, birliklerin geniş alanlara yayılarak manevra yeteneklerini kaybetmelerine, emir komutada karşıklığa ve uygulamada zaman kaybına sebebiyet veriyordu.

84 *Türk'ün Altın Kitabı, Gazi'nin Hayatı*, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul 1928, s. 61.

85 Fahri Yaver, maaş ve tahsisatı olmadığı halde padişah yaverliğini (askeri danışmanlığını) yapan subaya denir. Bu unvan Mustafa Kemal Paşa'ya, ordusunu düşmana kaptırmadan (esir veya imha olmadan) emniyetle geri çekmeyi başardığı için takdir mahiyetinde verilmiştir. Yıldırım Ordular Grubundan gelen raporlar doğrultusunda Padişah'ın takdiri ve onayı ile gerçekleşmiştir.

86 *Askeri Yönüyle Atatürk*, s. 32.

kuvvetlerle birlikte Rayak kuzeyinde esaslı bir savunma hattı kurulmasını teklif etti.

Mustafa Kemal'in dediği çıktı, Şam 30 Eylül 1918'de düştü. Buradan kuzeye çıkamayan iki Türk tümeni de esir edildi. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa Rayak'ta toplayabildiği 1500 kadar subay ve erle savunma hattı kurmaya çalışıyordu. Ancak bu kadar kuvvetle bu denli üstün düşmana karşı ciddi bir savunma yapılamazdı. O, Yıldırım Ordular Grubu'ndan kalanların düşmana ezdirilmeden daha geriye, Halep'e kadar çekilmesi ve burada birliklere çeki düzen verilerek savunmaya geçilmesi gerektiğini düşünüyordu. Hâlbuki Liman von Sanders birliklerin buldukları mevkiilerde savunmayı sürdürmelerini emretmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa Humus'a giderek Liman von Sanders'le yüz yüze görüşüp düşüncesini açıkladı. Liman von Sanders Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncelerine katıldığını, ancak neticede bir yabancı olduğunu ve çekilme kararını veremeyeceğini, böyle bir kararı ancak memleketin sahiplerinin verebileceğini belirtince Mustafa Kemal "*O halde kararım uygulanacaktır*" diyerek görüşmeye noktayı koydu. Sonrasında Ordular Grubu Kurmay Başkanı Kazım Paşa'yı da birliklerin Halep bölgesine çekilmesi kararının zorunluluğuna inandırdı.

Şam'daki savunma hattını geçen İngiliz birlikleri Halep'e doğru ilerledi. İngilizlerin Arap isyancılarla birlikte 23 Ekim 1918'de başlattıkları taarruzları Mustafa Kemal Paşa Halep kuzeyinde durdurdu. Böylece Antakya savunma hattı içinde kaldı ve İngilizlerin Toros geçitlerine doğru ilerlemeleri önledi.

Mustafa Kemal Paşa burada mevcut kuvvetleri topladı. Kuvvetleri 7'nci ve 2'nci Ordu halinde teşkilatlandırarak Yıldırım Ordular Grubunu yeniden oluşturdu. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması gereği Türk ordusundaki Alman komutan ve subaylar Türkiye'den ayrılınca Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına atandı. Liman von Sanders 31 Ekim 1918'de görevi kendisine teslim ederken "*Yenildik. Şimdi her şey bitti*" diye üzüntüsünü dile getirdi. Mustafa Kemal de "*Savaş, bağlaşıklarımız için bitmiş olabilir. Bizim bağımsızlığımızın savaşı şu anda başlıyor*" diye cevap verdi.⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa Filistin-Suriye Cephesindeki uygulamalarıyla; disiplinli, düzenli ve kuvvet kaptırmadan çekilmeyi başardı. Bu cephede İngiliz kuvvetleri ilk kez durdurulmuş oldu ve Hatay Misak-i Milli sınırları içinde kaldı.

Bu cephede örnek nitelikteki taktik ve stratejik uygulamaları;

-İngilizlerin taarruza geçeceği günü sezinlemesi,

-Ordu cephesinde, yarma oluşan komşu ordu cephesine doğru sağa kanat kırdırması,

⁸⁷ *Türk'ün Altın Kitabı, Gazi'nin Hayatı*, s. 62-64.

-Çekilme zorunlu hale geldiğinde tereddütsüz uygulamaya geçmesi,

-Çekilmenin duracağı hattı doğru belirlemesi,

-Üst komutanlığın karar vermede tereddüt gösterdiği anda sorumluluğu üstlenerek tüm cepheye emir vermesi,

-Kuvvet kaptırmadan çekilmeyi başarabilmesi,

-Kuvvetlerini korumasıdır.

Sonuçta Mustafa Kemal Paşa, bu cephede başarılı olmak için geçmişten itibaren önerdiği tedbirler dikkate alınmadığı için, gelecekte nasıl bir sonuçla karşı karşıya kalınacağını biliyordu. En büyük endişesi, yanlış kararlar ve manevralar sonucu kuvvetlerin kuşatılarak esir düşmesi sonucu İngilizlere kaptırılmasıydı. Bu nedenle harbin sonuna kadar mümkün olduğunca kuvvetleri korumayı amaçladı. Büyük Harp biter bitmez Milli Mücadeleyi başlatmayı öngördüğünden, kullanılacak kuvvetleri hesaplıyordu. Kalan birlikler eriyerek artık tükenme noktasına geldiğinden, her bir kuvvetin muhafazası hayati öneme haizdi. Nitekim Milli Mücadele başlarken Doğu cephesindeki kuvvetler dışında muharebe yeteneğine sahip en önemli güç, Güney cephesindeki bu birlikler oldu.

İstiklal Harbi

Kütahya Eskişehir Muharebeleri

Milli mücadelenin başlangıcında zayıf düzensiz birlikler karşısında çok üstün muharebe gücüyle Bursa-Uşak hattına kadar zorlanmadan ilerleyen Yunan ordusu, Türk birlikleri düzenli ordu teşkilatına geçtikten sonra 1921 yılı başlarında İnönü muharebelerinde iki kez yenilgiye uğratıldı.

Yunanlılar bu yenilgilerin öcünü almak üzere dört aylık bir hazırlıktan sonra yeni bir taarruza karar verdiler. Genel seferberlikte kuvvetlerini 11 tümene çıkardılar. Yunan ordusu Türklerden insan ve top bakımından iki, makineli tüfek bakımından on kat üstün durumdaydı. Bu sırada Türk ordusu bütün çabalara rağmen seferberliğini ve teşkilatlanmasını tamamlayamamıştı. Mevcutları eksik 15 piyade, iki süvari tümeniyle bir süvari tugayından kurulu Batı Cephesi kuvvetleri İnönü-Kütahya-Döğer genel hattında savunma için tertiplendi. Yunanlılar kuvvet çoğunluğu ile güney kanattan Döğer-Seyitgazi yönünde olmak üzere 10 Temmuz 1921'de saldırıya geçtiler.⁸⁸

88 *Türk Tarihi Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük*, Genelkurmay Başkanlığı 50.Yıl Yayını, Ankara 1973, s. 251-252.

Üstün kuvvetlerle başlayan Yunan taarruzu, cephenin diğer kesimlerinde bir gelişme olmasa da güney kanatta hızla gelişti. Bu bölgede oluşan yarma, tüm kuvvetlerin güneyden kuşatılma tehlikesini yaratınca Türk kuvvetleri Eskişehir-Seyitgazi hattına çekildi. Ancak mevcut koşullarda bu hatta da uzun süre savunulamayacağı açıktı. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa cepheye gelerek durumu değerlendirdi. Türk Ordusunun büyük çaplı bir harekât için geniş kapsamlı hazırlığa ve zamana ihtiyacı olduğunu gördü.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın kamuoyu baskısı oluşacağı itirazına rağmen ordunun Sakarya Nehri doğusuna çekilmesi direktifini verdi. Gerekçesini de *"Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusuyla araya büyük bir mesafe koymak gerekir ki ordunun düzenlenmesi, toparlanması ve yeniden güç kazanması mümkün olabilsin. Bunun için Sakarya doğusuna kadar çekilmek bile doğrudur. Düşman durmaksızın arkamızdan gelirse hareket üslerinden uzaklaşacak ve yeniden menzil hatları kurmaya mecbur olacak; herhalde beklemediği birçok güçlkle karşılaşacak, buna karşılık bizim ordumuz toplu bulunacak ve daha uygun şartlara sahip olacaktır. Bu türlü davranışımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve çok araziye düşmana bırakmaktan dolayı halk üzerinde doğabilecek manevi sarsıntıdır. Fakat az zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden giderilmiş olacaktır. Biz askerliğin gereklerini tereddütsüz uygulayalım, öteki türlü sakıncalara nasıl olsa karşı koyabiliriz"* şeklinde izah etti.⁸⁹

Gerçekten de Kütahya ve Eskişehir muharebelerinin kaybedilmesi, Eskişehir gibi stratejik değeri yüksek bir bölgenin Yunanlıların eline geçmesi ve yaklaşık 130 kilometrelik bir bölgenin düşmana terk edilerek Sakarya nehri doğusuna çekilmeye başlanması Ankara'da büyük bir heyecan ve panik yarattı. Halkın ve ordunun morali çok olumsuz etkilendi. Ankara'nın boşaltılması ve Meclisin Kayseri'ye taşınması hazırlıklarına başlandı. Meclis'te muhalif sesler yükseldi.⁹⁰ Mustafa Kemal durumun bu denli olumsuzluğuna karşı tüm milleti ordusu ile birlikte yeniden bir ülkü etrafında birleştirmeyi ve mücadele ruhunu canlı tutmayı başardı. Eskişehir-Seyitgazi hattından Sakarya Nehri doğusuna çekilme 22 Temmuz 1921'de başladı. Yaklaşık 130 kilometre mesafeyi birlikler üç günde yürüdü. 25 Temmuz 1921'den itibaren Sakarya Nehri doğusunda tertiplenmeye geçildi.

Sakarya Meydan Muharebesi

22 gün 22 gece süren, belki de dünya tarihinin en uzun meydan muharebesi olan bu yaşamsal savaş yakın askeri tarihimizin bir dönüm noktasıdır. Muharebe başlarken Türk Ordusunun gücü 6.855 subay, 22.186 er, 868 makineli tüfek, 181 top, bir miktar

⁸⁹ Kinross, *Atatürk: Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, s. 321-322.

⁹⁰ İbrahim Artuç, *Yeniden Doğuş-Türk Kurtuluş Savaşı*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2001, s.259.

binek aracı ve otomobil ile iki uçak idi. Yunan Ordusunun gücü ise 3.780 subay, 120.000 er, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 840 kamyon ve 18 uçak idi.⁹¹

Türk Milli Mücadelesinin en belirgin vasıflarından birisi de, bu savaşın bir “topyekûn savaş” öğretisi içinde yapılmış olmasıdır. Topyekûn savaşın niteliğini 5 Ağustos 1921’de “Ordu ve Millete” başlığıyla yayımladığı bildiriye anlamak mümkündür. Kendisi bu bildiriyle; milletin bütün bireylerini savaşa çağırmış, “*Düşman ordusunu, ana yurdumuzun kutsal bağrında boğarak bağımsızlığımıza kavuşacağız. Bu tek amacın sağlanması için gereken her şey yapılacaktır.*” direktifiyle topyekûn harbin gereğini ortaya koymuştur.⁹²

Sakarya Meydan Muharebesinde önce stratejik savunma, son safhada karşı taarruz yapılmıştır. Muharebe dört safhada cereyan etmiştir.⁹³

-Birinci Safha: Yunan Ordusunun ileri harekâtı (14-22 Ağustos 1921),

-İkinci Safha: Yunan Ordusunun taarruzu ve güneyden kuşatma teşebbüsü (23-30 Ağustos 1921),

-Üçüncü Safha: Yunan Ordusunun Çal Dağı- Haymana istikametinde yarma teşebbüsü (1-6 Eylül 1921),

-Dördüncü Safha: Yunan Ordusunun çekilmesi ve Türk Ordusunun karşı taarruz girişimi (7-22 Eylül 1921).

Yaklaşık 90 kilometre genişliğinde bir cephede gerçekleşen bu muharebede, önceki muharebelerden farklı olarak Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği “*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, o sath bütün vatanıdır*” prensibi kapsamında bir savunma sistemi uygulandı. Kuvvet yönünden üstün ve modern silahlarla donatılmış büyük bir ordu, muharebe bölgesinin derinliği içerisinde eritilip yenilerek felakete sürüklendi.⁹⁴ Azimle yürütülen savunma sonunda düşmanın taarruz gücü kırıldı, düşman geri atıldıktan sonra, ele geçirilen stratejik üstünlükle ordunun genel karşı taarruza hazırlanmasında zaman ve inisiyatif kazanıldı.

Başkomutan, Sakarya Zaferini 12 Eylül 1921 tarihli günlük emrinde şu satırlarla

91 Muzaffer Özsoy, “Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk”, Çağdaş Düşüncenin Işığında *Atatürk*, Ezcacıbaşı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1986, s.106.

92 F.Rezzan Ünalp, “Türk Milli Mücadelesi’nin Oluşumunda Kuvayı Milliye Düşüncesi ve Bağımsızlık Önderi Olarak Mustafa Kemal», *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayınları, Sayı 18, Ankara, Ağustos 2011, s. 83-84.

93 Levent Ünal, “İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi”, *KHO Harp Tarihi II Ders Notları*, KHO Matbaası, Ankara 2016, s. 271.

94 Osman Ünal, “Sakarya Meydan Muharebesi ve Yunan Taarruzlarının Doruk Noktası”, *Stratejik Etütler Bülteni*, Sayı 92, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 8.

müjdeledi: “21 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi ordumuzun tam bir zaferiyle son bulmuştur”.⁹⁵

Gerçekten de Sakarya Zaferi Türk tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Avrupalılar karşısında 1683’de Viyana önlerinde başlayan çekilme, bu muharebe sonrası Sakarya Nehrinde son bulmuştur. Yunan ordusunun taarruzları burada doruk noktasına ulaşmış gerilemeye başlarken artık inisiyatif Türk ordusuna geçmiştir. Türk topraklarını Sevr ile parçalama projesi iflas ederken, Büyük Avrupa devletleri Misak-ı Milli’yi tanımaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa bu muharebede “Memleketimizin yarısı değil, her tarafı yıkılsa, her tarafı ateşler içinde bırakılsa, biz bu toprakların üstünde bir tepeye çıkacağız ve orada savunma ile uğracağız”⁹⁶ diyerek Yunanlıların Ankara’yı ele geçirdiklerinde savaşın sona ereceği beklentisini başlangıçta boş çıkarmıştır.

Mustafa Kemal’in Sakarya Meydan Muharebesindeki Örnek Uygulamaları

-Kütahya-Eskişehir muharebeleri sonrası birlikleri Sakarya nehri doğusunu çekme kararını vermesi,

-Çekilmeyi örtme kuvveti kullanarak emniyetle gerçekleştirmesi,

-Sakarya nehri doğusundaki tertiplenme şekli,

-Süvari birlikleri ile düşmanın yan ve gerisine derin taarruzlar icra etmesi,

-Bir hat boyunca savunma yapmak yerine alan/bölge savunma doktrinine geçmesi,

-Mevzi savunması ile oynak savunma doktrinini bir bütünlük içinde uygulaması,

-Düşmanı, taarruzlarında doruk noktasına ulaşmaya zorlaması,

-Muharebelerin başından sonuna değin, cephe hattındaki tüm komutan ve askerlerin savaşma azim ve iradelerini yüksek tutması, cephe hattı gerisinde milleti mutlaka zafere ulaşılacağına inandırması,

-Muharebe sahasının derinliklerinde, en kritik arazi arızası olan Çal Dağı’nın kaybedilmesine karşın, aldığı tedbirlerle savunma hattının bütünlüğünü muhafaza etmesi,

⁹⁵ Türk Tarihi Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük, s. 255.

⁹⁶ Özdeyişleriye Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 73.

-Henüz muharebelerin başında elde ihtiyat birliği kalmamasına rağmen, cephe hattının neresinde muharebe hızı azaldıysa, o bölgeden geriye kuvvet kaydırarak sürekli yeni ihtiyatlar oluşturması ve bunları gereken zaman, yer ve usulde kullanması,

-Düşmanın çekilme anını sezinleyerek karşı taarruza geçmesi,

-Takip harekâtını uygun yer ve zamanda durdurup muharebeyi kesmesidir.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi

Büyük Taarruz, Sakarya Meydan Muharebesinin ardından yaklaşık bir yıl sonra başlamıştır. Türk İstiklal Harbi'nin odak noktası olan Büyük Taarruz, Batı tekniğinin bütün imkânlarıyla silahlandırılıp donatılmış sayıca üstün bir düşmanın yok edildiği bir meydan muharebesi olmuştur.⁹⁷ Beş safhada icra edilmiştir: Taarruz bölgelerine intikal, taarruz ve Yunan cephesinin yarılması, yarmanın genişletilmesi ve düşmanın çembere alınması, Başkomutan Meydan Muharebesi ve takip harekâtı.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz öncesi taarruz hazırlıklarını gerçekçi bir yol izleyerek yürütmüş, taarruzun zamanını ve şeklini gizli tutmuştur. Hazırlıklar eldeki bütün imkânları kullanarak, memleketin maddi ve manevi bütün güçleri seferber edilerek sürdürülmüştür. Taarruz hazırlıklarını Ankara'dan yönlendirmiş, zaman zaman cepheye gelerek müdahale etmiştir. Örneğin Yunan yumuşak karnına karşı asıl taarruz bölgesine, cephenin diğer kesimlerinden tasarruf ettiği bir kolorduyu eklemesi, imkânları ve seçenekleri büyük ölçüde genişletmiştir.⁹⁸ Taarruz planını son olarak Akşehir'de cephe karargâhında 20-21 Ağustos 1922'de komutanlarla yapılan toplantıda gözden geçirmiştir. Taarruz planı; kuvvetin bir kısmı ile Yunan ordusunu Eskişehir-Afyonkarahisar cephesinde tutmak, kuvvetlerin çoğu ile Afyonkarahisar güneybatısından düşmanın güney yanına taarruz ederek, onu İzmir ulaştırma hatlarından ayırmak suretiyle kuzeye doğru atmak düşüncesine göre oluşturulmuştur.

Taarruz taktik baskın halinde başlatılacağından birliklerin toplanma ve tertiplenmesi gizlilik içinde yapılmıştır. Gizliliği sağlamak için tüm birlik kaydırmaları gece icra edilmiş, birlikler gündüzleri ağaç gölgelerinde dinlendirilmiş, düşmanın dikkatini kaydırmak için başka bölgelerde sahte faaliyetlerde bulunulmuştur.⁹⁹ Taarruz zamanı geldiğinde Mustafa Kemal Paşa cepheye gidişini büyük bir gizlilik içinde saklamış, gazeteler onun annesiyle

97 Muzaffar Erendil, "Atatürk'ün Önder Kişiliğinden Örnekler", *Atatürk Haftası Armağanı*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 21.

98 George W. Gawrych, *Genç Atatürk*, (çev. Gül Çağalı Güven), Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 271.

99 Hüsni Özlü, «Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi», *Büyük Taarruzun 90.Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s. 940.

çay içtiğini yazarken gece Ankara'dan ayrılarak cepheye gitmiştir.¹⁰⁰ Taarruzu diplomatik hamlelerle de gizlemiştir. Ordunun büyük kısmını geceleyin kimse fark etmeden kuzeyden güneye naklederken, diplomatik cephede barış görüşmeleri konusunda yeni bir istek duyuyormuş gibi hamleler yapmıştır.¹⁰¹

Hazırlıkların tamamlanmasını müteakip taarruz için önce 25/26 Ağustos 1922 gecesi 5'nci Süvari Kolordusu harekete geçmiş ve Ahır Dağı'nı aşmıştır. Ertesi sabah Sincanlı Ovası'na doğru ilerleyen 5'nci Süvari Kolordusu Yunan harekât derinliğine büyük zarar vermiştir.¹⁰² Yunan mevzilerine asıl taarruz 26 Ağustos 1922'de başlamıştır. Taarruzun muharebe sahasını Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar üçgeni oluşturmuştur. Planda, gelişmelere göre Yunan ordusuyla bir sıra meydan muharebeleri olasılığı da göz önünde tutulmakla birlikte, asıl amaç savaşı tek bir vuruşla bitirebilmektir. Gerçekten de Yunan mevzileri 27 Ağustos günü öğleye doğru yarılarak Yunan kuvvetleri Afyon ve Sincanlı Ovası'nın kuzeyindeki dağlara atılmıştır. 30 Ağustos günü bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın 11'nci Tümen karargâhından yönettiği Başkomutan Meydan Muharebesi sonunda beş Yunan tümeni esir ve imha edilmiştir. Bundan sonra Türk orduları, Atatürk'ün "*Ordular, İlk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!*" emrine uyarak büyük bir hızla İzmir ve Bursa yönünde ileri atılmış ve 9 Eylül'de İzmir kurtarılmıştır. Bu muharebelerde Mustafa Kemal Paşa, stratejik taarruz kapsamında; kuşatma, yarma, taarruz, başarıdan faydalanma ve takip olmak üzere tüm taarruzî harekât nevelerini başarıyla uygulamıştır.

Büyük Taarruz'daki planlama ve uygulamasıyla Mustafa Kemal, Birinci Dünya Harbi'nin açtığı "mevzi (siper) savaşı" sürecini Afyon'da kısa sürede yıkmış, modern stratejiyi görkemli yerine oturtmuştur. Afyon'da düşman mevzileri, modern tahkimatın tüm olanaklarıyla desteklenmişti. Burada, Birinci Dünya Harbi'nin deneylerinden de yararlanmış, mevzileri güçlendirici her şey yapılmıştı. Ama ünlü askerlerin mevzi düzeyindeki savaşa bir türlü getiremedikleri stratejik hareketliliği Atatürk, zapt edilemez denilen mevzileri Afyon güneyinde birkaç saat içinde parçalayıp düşman derinliklerine hızla ilerlemek suretiyle, stratejide "*hareket harbi*" kavramına yeni boyut getirmiştir. O böylece motorlu güce dayanmadan da yıldırım harbi yapılabileceğini ve 400 kilometre derinlikteki hedeflerin bir şimşek çakması biçiminde ve manevra üstünlüğü içinde elde edilebileceğini askeri kuramcılara göstermiştir. Bu üstün başarı, sadece belirli kesimde toplanan kuvvet ve malzemeyle kazanılmamış, sevk ve idaredeki üstün güçle de elde edilmiştir. Çünkü kayıtsız ve şartsız sonuca ulaşmak için elde var olan tüm birlikler ve araçlar, muharebenin yüksek isteklerine uydurularak kullanılmıştır.¹⁰³ Askeri zafer büyük

100 Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, C. Hurst & Co. Publishers, New York 1973, s. 287.

101 George W. Gavrych, "Kemal Atatürk's Politico-Military Strategy in the Turkish War of Independence 1919-1923", *Journal of Strategic Studies*, Eylül 1988, s. 325.

102 Gavrych, *Genç Atatürk*, s. 248; Türk İstiklal Harbi, *Batu Cephesi* Cilt II, 6/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 111-114; Fahrettin Altay, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnel Kitabevi, Ankara 1949, s. 46-47.

103 Özsoy, "Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk", s.112-113.

ölçüde Mustafa Kemal'in taarruz öncesi ve sonrası liderliği sayesinde kazanılmıştır.¹⁰⁴

Sonuçta Mustafa Kemal Paşa İstiklal Harbi süresince, başlangıçta sınırlı sayıdaki askeri kuvvetleri ve yerel teşkilleri destekleyerek işgalci güçleri yıpratmış, zaman kazanmış, müteakiben düzenli orduya geçerek Yunan birliklerinin ilerleyişini Sakarya nehrinde durdurmuş, son safhada da taarruzla Yunan kuvvetlerinin imha etmiştir. İstiklal Harbinde askeri harekâtın yanı sıra harbi de yönetmiş, topyekûn harp stratejisini hayata geçirmiştir. Lozan Antlaşması İstiklal Harbi'nin taçlandığı son nokta olmuş ve Milli Mücadele tüm mazlum milletler için örnek teşkil etmiştir.

Mustafa Kemal'in Büyük Taarruz'daki Örnek Uygulamaları

-Büyük taarruz öncesi stratejik aldatma yapması,

-Güneye kuvvet kaydırmalarını tam bir gizlilik içinde yaptırması,

-Süvari Kolordusunu taarruzdan bir gün önce Ahır Dağından geçirip düşmanın çekilme istikametini kapatması,

-Asıl taarruz bölgesinde azami muharebe gücü toplaması,

-Taarruzu tam bir baskın şeklinde, düşmanın beklemediği istikametten başlatması,

-Taarruzu yıldırım harbi şeklinde çok hızlı sürdürmesi, düşmana hiçbir aşamada tedbir alma fırsatı vermemesi,

-Düşmanı ihtiyatlarını kullanmada kararsız bırakması,

-Düşmanı çekilmesine fırsat vermeden kesin yenilgiye uğratması,

-Muharebe alanından kaçan Yunan kuvvetlerinin daha geride mevzilenerken zaman kazanmalarına fırsat vermemek için takip harekâtını amansız bir şekilde ve sürekli taarruz halinde uygulaması,

-İngiltere'nin gelişmeleri öğrenip Yunanlıları kurtarmaya yönelik diplomatik girişimler başlatmadan Yunan ordusunu Anadolu'dan tümüyle sökülüp atmasıdır. (İngilizler durumu öğrendiğinde Yunan Ordusu çoktan imha edilmiş, Türk kuvvetleri İzmir'e doğru ilerliyordu.)

104 Gawrych, *Genç Atatürk*, s. 271.

Savunma Hatları, Meydan Muharebeleri, Topyekûn Harp ve Mustafa Kemal

Ateşli silahlardaki gelişmeler muharebelere başlıca iki yönden etki etmiştir. Birincisi birlikler muharebe alanlarında toplu bulunmaktan kaçınmak zorunda kalmış, bunun sonucunda cephelelerin genişliği ve derinliği artmıştır. İkincisi tahkimat ve siperin önemi artmıştır. Bu değişimi ilk kavrayan ve muharebe alanında uygulayan Gazi Osman Paşa'nın Plevne savunmasındaki başarısı örnek teşkil etmiş, İkinci Dünya Harbi'ne kadar muharebelerin genel seyri siper muharebeleri şeklinde geçmiştir. Muharebe meydanlarında büyük kıyım ve zayıata neden olan ve muharebelerin sürelerini uzatan hareket ve manevradan uzak bu ataletli savaş yöntemi İkinci Dünya Harbi'nin başlarında Almanların tankları muharebelerde kitle halinde kullanmalarıyla aşılmıştır. Özellikle Birinci Dünya Harbi'nde zirve noktasına ulaşan mevzi/siper harpleri savaş süresince ve sonrasında tüm orduları savunma hatları ve beton koruganların inşası gibi devasa büyüklükte tahkimata yöneltmiştir.

Mustafa Kemal, tahkimli mevzilerin en fazla rağbette olduğu dönemde savunma hatlarının faydalı olacağına inanmadığını şöyle ifade etmiştir. *"Geçen gün bana zırhlı müdafaa hatlarından bahsediyorlardı. Faraza Maginot'dan...Benim görüşüm belki biraz aykırı düşecek amma... ısrar ederim ki bu hatların faydasına inanmıyorum. Zira harbi insan yapar. Bunun için insanın toprak üstünde olması gerekir. Köstebek gibi toprak altında beton borularla veya zırhlı kalelerde oturacak bir kuvvet, evvelen harp dışı edilmiş bir kuvvet sayılmalıdır. Manevra kabiliyetini kendi kendisine yok eden bir ordu harpte mağlubiyetten başka ne kazanabilir bilmem"*¹⁰⁵ Atatürk bu görüşü ileri sürdüğü zaman Fransızlar bütün askerlerinin ve politikacılarının hemfikir olduğu görüşle Maginot hattına milyonlar yatırıyor, savunma planlarını Maginot hattına göre yapıyorlardı. Benzer şekilde Almanlar da büyük maliyetlerle Siegfried hattını inşa ediyorlardı. İkinci Dünya Harbi'nde büyük kuvvetlerin devamlı yaşayabildikleri, büyük çaplı silahların yeterli cephane ile birlikte bulunduğu, kilometrelerce uzunlukta türlü tank ve personel engeliyle desteklenmiş olan her iki hat da bir işe yaramamış ve yalnız Atatürk haklı çıkmıştır.

Birinci Dünya Harbi'nden önce, karşı tarafın silahlı kuvvetlerini meydan muharebeleri ile kesin yenilgiye uğrattıktan sonra arazi işgali kolaylaşıyor ve meydan muharebeleri aranan askeri harekât şekli olma değerini koruyordu. Birinci Dünya Harbi mevzi muharebelerine dönüşünce meydan muharebeleri çok güçleşmiş ve askeri stratejide fazla yeri olmayan yıpratma harbi başlamıştı. Bu nedenle Birinci Dünya Harbi süresince Almanların Ruslara karşı kazandığı Tannenberg Meydan Muharebesi ve Fransızların Almanlara karşı kazandığı Marn Meydan Muharebesi dışında önemli bir meydan muharebesi yaşanmamıştır. Bununla birlikte Tannenberg Meydan Muharebesi'nde askeri açıdan kesin sonuç alınmasına rağmen geniş Rus cephesinin küçük bir bölümünde cereyan etmesi ve Rus ordularının çoğunluğunu imha eden bir muharebe olmaması sebebiyle ne harbin sonucunu, ne de cephenin bütününe etkilememiştir. Marn Meydan Muharebesi ise

105 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Turhan Yayinevi, Ankara 1984, s. 305-306.

harbin kaderini bir ölçüde etkilemiş, fakat harbi sona erdirmemiştir. Dolayısıyla Birinci Dünya Harbi'nde kesin sonuç sağlamayı hedefleyen meydan muharebeleri harbin ilk yıllarında ve çok az sayıda yapılabilmiş, genellikle mevzi harbi, yıpratma harekâtı ile amaca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Meydan muharebeleri İkinci Dünya Harbi'nde de geniş şekilde uygulanamamıştır. Çünkü cephe genişlemiş, derinlikler çok artmış, bir veya birkaç meydan muharebesi ile harbi sonuçlandırmak veya harbin sonucunu etkilemek mümkün olamamaya başlamıştır. Mustafa Kemal İstiklal Harbi süresince iki büyük meydan muharebesi kazanmıştır. Bunlar Sakarya ve Başkomutan Meydan Muharebeleridir.¹⁰⁶ Dolayısıyla tarihte meydan muharebelerine komuta eden son komutanlardan biri olan Mustafa Kemal, Sakarya Meydan Muharebesi'nde harbin gidişatını ve kaderini değiştirmesi, Başkomutan Meydan Muharebesi'nde harbi sonuçlandırması bakımından, bu alanda yegâne örnektir.

Topyekûn harp konusunda da Mustafa Kemal, 5 Ağustos 1921'de TBMM Hükümeti tarafından başkomutanlık görevine getirilmesinin ardından 7-8 Ağustos 1921'de Tekalif-i Milliye (Milli Yükümlülükler) emirlerini çıkartarak ordunun eksikliklerini tamamlamaya çalışmıştır. O zaman en çok darlık çekilen maddeler; yiyecek, giyim ve teçhizat, silah, cephane ve araçlardır. Bu ihtiyaçlardan yurt içinde temini mümkün olanlar tespit edilerek toplanmış, böylece tarihte ilk sayılabilecek, bir ulusun topyekûn muharebesi uygulanmıştır.¹⁰⁷ Topyekûn harp uygulamasını hayata geçirirken, uygulamanın gerekçe ve stratejisini de şu şekilde belirtmiştir:¹⁰⁸ *“Bilirsiniz ki savaş ve çarpışma demek, iki ulusun, yalnız iki ordusunun değil, iki ulusun bütün varlıklarıyla, bütün maddesel ve ruhsal güçleriyle karşılaşması ve birbiriyle vuruşması demektir. Bunun için bütün Türk ulusunu, cephedeki ordu kadar düşüncesiyle, duygusuyla ve katılımcı olarak savaşla ilgilendirmeliydim. Ulus bireyleri, yalnız düşman karşısında olanlar değil, köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silahla vuruşan savaşçı gibi kendini görevli bilerek, bütün varlığını savaşa verecektir. Gelecekteki savaşların başarı koşulu en çok bu kapsam içindedir.”*

Sonuç

Mustafa Kemal'in muharebelerdeki taktik ve stratejik uygulamaları komutanlık sanatını en üst düzeyde uyguladığını ortaya koymaktadır. Uygulamalarına bakıldığında, örnek alınacak ve ders çıkarılacak pek çok nitelik görülmektedir. Günümüz harpleri, çatışmaları ve harekât ortamına da rehber olacak, ışık tutacak nitelikte ve halen ayrıntılı olarak tahlil ve analizine ihtiyaç olduğu değerlendirilen uygulamalarından bazıları

106 Suat İlhan, *Atatürk ve Askerlik*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 88-93.

107 Ünal, “Sakarya Meydan Muharebesi ve Yunan Taarruzlarının Doruk Noktası”, s. 16.

108 Söylev (Nutuk), Cilt I, TDK Yayınları, Ankara 1981, s. 454.

şunlardır:

-Topyekûn Harp uygulaması,

-Birinci Dünya Harbinde klasik hale gelen ve İkinci Dünya Harbinde de yoğun olarak kullanılan mevzi/siper savaşlarındaki statiklik yerine harplere hareket kazandırması,

-Her iki savaşta da yoğun olarak kullanılan büyük çapta tahkim ve inşa edilmiş savunma hatları yerine birliklerin emniyetini, günümüzün oynak savunma doktrini çerçevesinde hareketli manevra ile sağlaması,

-Hat savunması yerine alan/bölge savunması yaptırması,

-Düşmanın kuvvetli ihtiyatları bulunduğu anda asıl taarruzun, baskın şeklinde ve kuşatma manevrası ile beraber hasmın kuvvetli tarafına yapılması,

-Manevra gücü yüksek birliklerin kitle halinde kullanılması,

-Derin harekât uygulamaları,

-Muharebelerdeki emir-komuta uygulamaları,

-Sivil-Asker işbirliği faaliyetleridir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, Mustafa Kemal'in tüm muharebe uygulamaları çağının ötesindedir. Dolayısıyla kendisini dâhi asker yapan özelliği sadece muharebe meydanlarında kazandığı zaferler değil, aynı zamanda çağının ötesindeki ilerici yaklaşımlarıdır.

Ne yazık ki Mustafa Kemal, askeri deha uygulamalarını ve askeri stratejiye ilişkin görüşlerini evrensel mahiyette kitaplaştırma ve geniş kitlelere duyurma fırsatını bulamamıştır. Milli mücadele aşamasında başlayan devlet adamı görev ve sorumluluğunun İstiklal Harbi sonrası, yeni Türk devletinin kurulması safhasında her alanda daha da artması ve tüm yaşamını Türk milletinin çağdaşlaşmasına, gelişmesine vakfetmesi sebebiyle, pek çok konuda olduğu gibi askeri strateji konusunda da düşünceleri uygulamadaki örnekleriyle sınırlı kalmıştır. Oysa karşılaştırıldığında, askeri strateji konusunda literatüre geçen Jomini, Clausewitz, Liddell Hart gibi başlıca düşünürlerden çok daha geniş, gelişmiş ve üstelik kalıcı askeri stratejik görüşlere sahip olduğu görülür. Ancak bu strateji uzmanları, uzun yıllar boyunca strateji kuramlarını kitaplara dökecek zaman ve fikirlerini aktaracak imkânlar bulabilmelerine rağmen, Mustafa Kemal'in bunlara ayıracak zamanı hiç olmamıştır.

Sonuç olarak Mustafa Kemal'in askeri dehasının temelinde; doğuştan gelen kişisel

özelliklerinin yanı sıra yetiştiği ortam ve aldığı eğitim ile mesleki yönden kazandığı tecrübelerin payı büyüktür. Hiçbir başarısı tesadüf sonucu oluşmamış, her uygulamasında bir sonraki gelişmeyi öngörerek hesaplı riskleri göze almış, akılcı, gerçekçi ve sabırlı kişiliği ile daima hedeflediği sonuca ulaşmıştır. Bununla birlikte, onu her muharebede zafere götüren iki temel askeri nitelik daima; cesareti ve inisiyatif gücü olmuştur.

-Cesareti, taarruz ruhunu hep önde tutmak ve atılgan hareket etmek suretiyle kararlarına yansımış,

-İnisiyatif gücü; ani karar gerektiren anlarda, tüm sorumluluğu üstlenerek emir beklemeden harekete geçmesini sağlamıştır.

Bugüne kadar pek çok yabancı üst düzey komutan “*Yüzyılımızın en büyük askeri kuşkusuz Atatürk'tür*” şeklinde beyanat vermiştir. Gerçekte Atatürk sadece yüzyılımızın değil, yüzyılların yetiştirdiği en büyük askerdir.

Genelkurmay ATASE ve Dent. Bakanlığı Arşivi
Atatürk Koleksiyonu
Albüm No:2 Fotoğraf No:57
Bir karşılamada (1922)

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi,

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi.

10 Kasım 1996 Atatürk'ü Anma Töreni Broşürü, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1996.

Akgül, Nilgün “Çanakkale Muharebeleri ve Etkileri”, Askeri Tarih Bülteni, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991, s. 70-71.

Akgün, Seçil, “Sakarya Meydan Savaşı Öncesi Bazı Hazırlıklar ve Gelişmeler”, Birinci Askeri Tarih semineri Bildiriler Kitabı II, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Akyüz, Yahya, “Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri”, Atatürk Araştırma Dergisi, Cilt VIII, S. 23, Mart 1992, s. 235.

....., “Atatürk'ü Yetiştiren Öğretmenlerden Birkaçı”, Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 115.

Ali, Kılıç, Atatürk'ün Hususiyetleri, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Altay, Fahrettin, İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu, İnsel Kitabevi, Ankara 1949.

Armaoğlu, Fahir “Çanakkale Muharebelerinin Rusya Üzerindeki Etkileri”, Çanakkale Savaşları Sebep ve Sonuçları Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 7-30.

Arslan, Süleyman, “Atatürk'ün Devlet Adamlığı Vasfı”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 36, Kasım 1996, s. 933-952.

Artuç, İbrahim, 1915 Çanakkale Savaşı, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2015.

....., Yeniden Doğu-Türk Kurtuluş Savaşı, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2001.

Askeri Yönüyle Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981.

Atabay, Mithat, “Çanakkale Savaşları Sırasında Mustafa Kemal Atatürk”, Çanakkale Muharebelerinin İdaresi, Komutanlar ve Stratejiler, (ed. Lokman Erdemir, Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yayınları, Ankara 2015, s. 105, 118.

Atatürk, Askeri Mecmua, S. 114, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Askeri Matbaa, İstanbul 1939.

Atatürk ve Askerlik Sanatı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, Cilt II, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 126-129.

Atatürk'ün Önderliği ve İleri Görüşlülüğü, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, MEB Yayınları, Ankara 1972.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), Yayın No:1, T.C.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Aydemir, Şevket Süreyya, Tek Adam, Cilt I, Yükselen Matbaası, İstanbul 1969.

Barıştta, Hatice Örcün, "Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Balkan Tarihi Araştırmalarına Katkıda Bulunacak Birkaç Görsel Belge Üzerine", Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt II, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 71.

Bay, Austin, Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu Dâhi Generalden Liderlik Üzerine Dersler, (çev. Fethi Aytuna), Pegasus Yayınları, İstanbul 2013.

Bilgin, İsmail, "Maydos Mıntıka Komutanı: Kurmay Yarbay Mustafa Kemal ve Cephedeki Görev Süresi Cepheden Ayrılışı", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi, 100.Yıl Özel Sayısı, sayı: 18, Bahar 2015, s. 76.

Bayur, Hikmet, Atatürk'ün Hayatı ve Eseri, Güven Basımevi, Ankara 1963.

....., Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957.

Belen, Fahri, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1914 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

....., Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1917 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

....., Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi, Cilt V, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara 1980.

Cebesoy, Ali Fuat, Sınıf Arkadaşım Atatürk, Baha Matbaası, İstanbul 1967.

Erendil, Muzaffer "Atatürk'ün Önder Kişiliğinden Örnekler", Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 21.

Erickson, Edward, J., I.Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu, T.İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Erikan, Celal, Komutan Atatürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1964

Gavrych, George W., "Kemal Ataturk's Politico-Military Strategy in the Turkish War of

- Independence 1919-1923", Journal of Strategic Studies, Eylül 1988.
-, Genç Atatürk, (Çev. Gül Çağalı Güven), Doğan Kitap, İstanbul 2014.
- Görgülü, İsmet, Çanakkale İlk Günde Biterdi, Bilgi Yayınları, İstanbul 2008.
- İğdemir, Uluğ, Yılların İçinden (Makaleler, Anılar, İncelemeler), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1991.
-, Mustafa Kemal Arıburnu Muharebeleri Raporu, Türk Tarih Kurumu Yayını, Seri XVI, Sayı 8, Ankara 1968.
- İlhan, Suat, Atatürk ve Askerlik, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989.
-, Harp Yönetimi ve Atatürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970.
-,"Atatürk'ün Yetiştığı Ortam", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt II, Sayı 5, Mart 1986, s. 279-280.
- Kabasakal, Hüseyin, "Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Muharebeleri'nde Türk ve Alman Savunma Planları Konusunda Yorumlar", Çanakkale Muharebeleri 75.Yıl Armağanı, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1990, s. 83-84.
- Kemal, Cemal, "Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal", Atatürk Yolu Dergisi, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, S.51, Bahar 2013, s. 627.
- Kinross, Lord, Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu, (çev. Necdet Sander), Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul 1990.
- Kocatürk, Utkan, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Turhan Yayınevi, Ankara 1984.
- Meydan Larousse, Cilt III, Meydan Yayınevi, İstanbul 1969.
- Okyar, Fethi, Üç Devirde Bir Adam, Tercüman Yayını, İstanbul 1980.
- Omurtak, Salih Hasan Ali Yücel, İhsan Sungu, Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Enver Sökmen, Uluğ İğdemir, Atatürk, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1970.
- Onmuş, Nazım, "Deha Kavramı ve Anılarıyla Atatürk'ün Dehası", Jandarma Dergisi Eki, Sayı 101, Ankara 2003, s. 7.
- Ökse, Necati, "Çanakkale Muharebeleri, Bu Muharebelerde Atatürk'ün Oynadığı Rol", Atatürk Haftası Armağanı, S. 19, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 117.
- Özdemir, Hikmet, Atatürk'ün Liderlik Sırları, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006.

- Özdeyişleriye Atatürk, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Özkan, Yalçın, “Dürüst Mavi Gözler ve Cesur Adımlar”, Atatürk Haftası Armağanı, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 133.
- Özlu, Hüsnü, «Arşiv Belgelerine Göre Büyük Taarruz Öncesi Sad Taarruz Planı ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi”, Büyük Taarruzun 90.Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s. 940.
- Özsoy, Muzaffer, “Askerlik Bilimi ve Strateji Açısından Atatürk”, Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1986, s. 106.
- Sanders, Liman von, *Türkiye'de Beş Sene*, Askeri Matbaa, İstanbul 1921.
- Sarıнай, Yusuf, “Atatürk'ün Yetiştığı Dönemin Sosyokültürel Yapısı”, Cumhuriyetin İlanının 90'ıncı Yılında Atatürk ve Cumhuriyet Sempozyumu Bildiri Kitabı, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2014, s. 91, 282-285.
- Saral, İsmail Tosun, Emre Saral, Çanakkale ve Sina-Filistin Cephelerinde Avusturya-Macaristan Ordusu Topçu Bataryaları, Türk-Macar Dostluk Derneği Yayınları, Ankara 2012.
- Söylev (Nutuk), Cilt I, TDK Yayınları, Ankara 1981.
- Smith, Michael Llewellyn, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922*, C. Hurst & Co. Publishers, New York 1973.
- Sumner, B.H., *Russia and the Balkans 1870-1880*, Oxford Clarendon Press, Oxford 1937.
- Şahin, Naci, “1800'lü Yıllar Sonrasında Balkanlar'dan Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu Coğrafyasındaki Sosyokültürel Etkileri”, Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt II, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 71.
- Şapolya, Enver Behnan, Mustafa Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958.
- Şükrü, Eyüplü Mustafa, Çanakkale Şarkısı, Necm-i İstiklal Matbaası, İstanbul 1915.
- Turan, Şerafettin, *Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik: Kemal Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2004.
-”Atatürk'ün Eğitim Süreci ve Düşünce Dünyasını Etkileyen Olaylar ve Düşünürler”, Cumhuriyetin İlanının 90'ıncı Yılında Atatürk ve Cumhuriyet Sempozyumu Bildiri Kitabı, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2014, s. 107-108.
- Türk'ün Altın Kitabı, Gazi'nin Hayatı, Türk Neşriyat Yurdu, İstanbul 1928.

- Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Cilt II, 6/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.
- Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Türk Tarihi Silahlı Kuvvetleri ve Atatürkçülük, Genelkurmay Başkanlığı 50.Yıl Yayını, Ankara 1973.
- Türkmen, Zekeriya, “Çanakkale Muharebelerinde 9. Piyade Tümen Komutanı Miralay (Albay) Halil Sami Bey”, Çanakkale Muharebeleri'nin İdaresi, Komutanlar ve Stratejiler, (ed. Lokman Erdemir, Kürşat Solak), Çanakkale Valiliği Yayınları, Çanakkale 2015, s. 88-89.
- Ünal, Levent, “Çanakkale Savaşında Çıkarmalar ve Kara Muharebelerine Bütüncül Yaklaşımla Bakış ve Taktik Resmin Değerlendirilmesi”, 100.Yılında Çanakkale Savaşları, (yay. haz. Aynur Yavuz Akengin, Orhan Neçare), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 453.
-, ”İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi”, KHO Harp Tarihi II Ders Notları, KHO Matbaası, Ankara 2016, s. 271.
- Ünal, Osman, “Sakarya Meydan Muharebesi ve Yunan Taarruzlarının Doruk Noktası”, Stratejik Etütler Bülteni, S. 92, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 8-16.
- Ünalp, F.Rezzan, ”Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal”, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi 100.Yıl Özel Sayısı, AÇASAM Yayınları, Sayı 18, Bahar 2015, s. 37.
-, ”Türk Milli Mücadelesi'nin Oluşumunda Kuvay-ı Milliye Düşüncesi ve Bağımsızlık Önderi Olarak Mustafa Kemal”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Sayı 18, Ankara 2011, s. 83-84.
- Ürekli, Fatma, “Kıtalar Arası Zafer: Çanakkale 1915”, Askeri Tarih Araştırmalar Dergisi, S.4, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2004, s. 126.
- Üzen, İsmet, “İngilizlerin Kudüs'ü Ele Geçirmesi ve General Edmund H.H.Allenby'nin Kudüs'e Törenle Girişi (9-11 Aralık 1917)”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, Elazığ 2009, s. 330-331.